

DEEL II

De bevolkingsregulateurs

‘Waarschijnlijk zal minstens driekwart van de mensheid worden weggevaagd... grote delen van de aarde zullen moeten worden afgeschreven.’ Deze waarschuwing, in 1948 geuit, heeft sindsdien de toon gezet voor de angst voor een bevolkingsexplosie. De Koude Oorlog is erdoor gekleurd en als gevolg daarvan is een wereldwijde campagne op touw gezet om te voorkomen dat de armen zich voortplantten – een campagne die zijn hoogtepunt bereikte met miljoenen gedwongen vasectomieën in India en de draconische ‘éénkindpolitiek’ van China.

4 EEN ORNITHOLOG AAN HET WOORD

‘Ik stierf in de hel,’ schreef de oorlogsdichter Siegfried Sassoon. ‘Ze noemden het Passchendaele.’ In 1917, op het hoogtepunt van de Eerste Wereldoorlog, kreeg het kleine Belgische dorpje het destijds zwaarste bombardement in de geschiedenis te verduren. Vijf maanden lang regenden een miljoen granaten neer op de Duitse, de Britse, de Australische en de Canadese soldaten die in ondergelopen loopgraven scholen. Er vielen een kwart miljoen doden. Een paar maanden daarvoor waren er een miljoen gesneuveld in de Slag om de Somme. In totaal vielen er 15 miljoen slachtoffers in de oorlog. Frankrijk had aan het eind van de Eerste Wereldoorlog drie procent van zijn bevolking verloren. Bijna een tiende van de Britse mannen tussen de 20 en 45 jaar waren gesneuveld. Het offer was groot, van de schitterende torens van de universiteiten van Oxford en Cambridge, tot de achterbuurten in de noordelijke industriesteden. Een kwart van de jonge vrouwen in het land hadden na de oorlog een geliefde te betreuren en trouwden nooit.

Het Europese geboortecijfer was al een eeuw aan het dalen. Tegen de jaren 1930 had die langetermijntrend, tezamen met de impact van de ‘verloren generatie’ in de oorlog en de onwil om kinderen te verwekken tijdens een economische depressie, ervoor gezorgd dat het vruchtbaarheidscijfer van veel Europese landen onder het theoretische vervangingsniveau van twee kinderen per vrouw kwam te liggen. De Françaises kregen gemiddeld 1,9 kinderen en de Britse vrouwen maar 1,7. Parijs reageerde door de gezinsplanning in de ban te doen. Condooms werden bij wet verboden. In Italië verklaarde Benito Mussolini de ‘demografische oorlog’ om de bevolking met 50 procent te laten groeien. Hij gaf het land tot 2050 om dit voor elkaar te krijgen, maar eiste niettemin maandelijkse rapporten van de provincies om vroege achterblijvers te betrappen.

In 1934 publiceerde de Britse feministe en statistica Enid Charles een boek onder de titel *Twilight of Parenthood* (‘Ondergang van het

ouderschap'), later veranderd in *The Menace of Under-Population* ('De bedreiging van de onderbevolking'). Daarin voorspelde ze een wijd verbreide afname van de bevolking in het Westen. Ze gaf de schuld aan de gezinsplanning. 'Het proces van rationalisering van de voortplanting heeft een probleem van de eerste orde geschapen,' waarschuwde ze. 'De welvarende klassen van de industrielanden zijn, net als andere heersende kasten in het verleden, slachtoffers geworden van hun eigen ideologie... zij hebben het lot bepaald van een beschaving die het vermogen verloren heeft om zich voort te planten.'

Die vrees voor een Europees demografisch verscheiden wakkerde de bezorgdheid aan dat de wemelende massa's van de wereld aan een demografische opmars bezig waren die uiteindelijk, zoals de eugenetici waarschuwden, het blanke ras zou wegvagen. De bewijzen daarvoor waren mager. In 1918 overleden naar schatting 40 miljoen mensen aan een wereldwijde pandemische griep, waardoor de groei van de wereldbevolking met ongeveer vijf jaar vertraagd werd. En katholieke theologen, met hun internationaal netwerk van priester-spionnen in de biechtstoelen, voorspelden een catastrofale afname van de bevolking in arme zowel als rijke landen.

Maar in 1928 concludeerde het voormalig hoofd van het Australische Bureau voor Volkstelling, Sir George Handley Knibbs, dat de wereldbevolking in de eeuw daarvoor was verdubbeld en op weg was te groeien naar 3,9 miljard in 2008 en 7,8 miljard in 2089. Volkstellingen in de Europese koloniale rijken toonden aan dat nieuwe uitvindingen zoals sanitair, zeep en moderne medicijnen, het sterftcijfer omlaag brachten en een nieuwe bevolkingsgroei in de arme landen bevorderden. De Fransen namen dezelfde trend waar in Noord-Afrika en Indo-China. De nauwkeurige Indiase volkstelling bracht aan het licht dat met het toenemen van de levensverwachting én met een vruchtbaarheidscijfer van bijna zes, de bevolking met één procent per jaar groeide.

De vreugde onder de koloniale bestuurders over de verbeterde gezondheid van hun onderdanen werd getemperd door toenemende zorg over hun groeiende aantallen. In 1939 rapporteerde een Britse regeringscommissie dat een dalend sterftcijfer betekende dat een evenredige vermindering van het geboortecijfer 'de meest dringende behoefte was in de West-Indische koloniën'. In 1944 noemde de gouverneur van Kenia de 'verbluffende toename' van de bevolking 'de enige oorzaak waar de problemen van de Afrikanen aan toe te schrijven zijn.' En de Franse demograaf Alfred Sauvy waarschuwde dat

het grotere bevolkingsaantal de onafhankelijkheidsbewegingen in de Franse koloniën aanmoedigde.

De optimisten wuifden die vrees weg. De Amerikaanse econoom en latere Nobelprijswinnaar Theodore Schultz betoogde dat 'de mens het vermogen en de intelligentie heeft om zijn afhankelijkheid van landbouwproducten en de traditionele landbouw, alsmede van eindige energiebronnen te verminderen, en dat hij de reële kosten voor de voedselproductie van de groeiende wereldbevolking kan drukken... De toekomst van de mensheid wordt niet beperkt door ruimte, energie en landbouwgrond. Die zal worden bepaald door de intelligente evolutie van de mens.' Maar het overheersende gevoel aan het eind van de Tweede Wereldoorlog was bezorgdheid dat er weer een bevolkingsexplosie zou volgen.

Direct na de Tweede Wereldoorlog was er voornamelijk beroering in de wereld: voedselrantsoenen en vluchtelingen in Europa, atoomproeven in de Stille Oceaan en aan de Noordpool, en het begin van de Koude Oorlog in vrijwel de hele wereld. Maar het was ook een tijd van grote hoop en idealisme, van een stijgende levensstandaard, van het begin van het einde van het kolonialisme en van goedkope brandstof om de wereld te industrialiseren. Misschien wel sinds de tijd van Malthus waren er nog nooit zoveel uiteenlopende visies op de toekomst van de wereld geweest. Waren er, zoals optimisten beweerden, oneindige kansen op vrijheid en welvaart? Of zou de Koude Oorlog veranderen in een Hete Oorlog en een nucleair Armageddon aanrichten? Zou er een communistische wereldrevolutie komen? Of zou het economisch optimisme de bodem worden ingeslagen door een malthusiaanse krach in het arme deel van de wereld?

Tegen de jaren 1950 was de bevolkingstheorie ver van haar oorsprong afgedwaald. De primitieve eugenetica was aan de kant gezet. Het idee van Knibbs, dat de bevolkingsgroei eeuwenlang zou doorgaan tot een onvermijdelijke malthusiaanse ineenstorting, had plaats gemaakt voor het idee van de demografische transitie. Dat was het geesteskind van Frank Notestein, een demograaf van de Universiteit van Princeton. In het Westen, zei hij, was het sterftcijfer als gevolg van de stijgende welvaart gedaald. De mensen reageerden op het feit dat hun kinderen nu allemaal volwassen werden door minder kinderen te verwekken. De transitie ging van een wereld met een hoog sterftcijfer en een hoge vruchtbaarheid naar een wereld met een laag sterftcijfer en een lage vruchtbaarheid. Beide werelden hebben een stabiele populatie, maar in de decennia van de transitie, wanneer

het geboortecijfer veel en veel hoger is dan het sterftcijfer, neemt de bevolking explosief toe.

Notestein wijdde zijn academische leven aan de studie van de vruchtbaarheid, maar zelf bleef hij kinderloos. In 1943 verklaarde hij voor het Amerikaans Filosofisch Genootschap dat het arme deel van de wereld uiteindelijk dezelfde weg van demografische transitie zou volgen als het rijke deel. Maar hij waarschuwde wel dat de wereld intussen voor een ‘weergaloze bevolkingsgroei’ zou komen te staan. En hij betoogde dat een nieuwe stabiele wereldbevolking alleen bereikt kon worden als de mensen in Azië, Afrika en Latijns-Amerika op dezelfde manier rijker werden als in de meeste westerse landen. Zonder modernisering zouden de arme landen halverwege de transitie blijven steken en vast komen te zitten in de val van een dalend sterftcijfer gepaard aan een torenhoog geboortecijfer. Dat was zorgwekkend.

Het gevoel van een naderende malthusiaanse catastrofe werd versterkt door de vrees voor een milieu- en grondstoffencrisis die zowel de rijken als de armen kon treffen. Knibbs had berekend dat we een paar eeuwen de tijd hadden voordat we te talrijk werden om door de aarde gevoed te kunnen worden. Maar ineens leek de dreiging veel dichterbij. Iemand die daarvan overtuigd was, was Fairfield Osborn jr., de zoon van Henry Osborn, die zich had ingezet voor het behoud van de sequoia’s in Californië, en die een neef was van Frederick Osborn, de eugeneticus. In 1948 publiceerde hij *Our Plundered Planet* (‘Onze geplunderde planeet’), waarin hij waarschuwde: ‘Er is nergens meer nieuw land. Nog nooit in de geschiedenis van de mensheid is dit het geval geweest.’ De enige hoop, zei hij, was dat ‘de mens de noodzaak erkent van samenwerking met de natuur. De tijd van tegenstreven is voorbij.’ Zijn boek werd goed ontvangen. Maar de groene boodschap – een voorloper van het moderne idee van duurzame ontwikkeling – verloor het van een concurrerend boek met een meer apocalyptische visie.

De vader van het moderne milieu-doemdenken is tegenwoordig zo goed als vergeten. In de Wikipedia wordt hem maar één regel gegund. William Vogt was een 46-jarige ornitholoog met een bescheiden maar smetteloze loopbaan als redacteur van vogelboeken bij de *Audubon Society* in New York, toen hij in 1948 Osborn de loef afstak met zijn eigen boek, *Road to Survival*.*

* In het Nederlands vertaald onder de titel *De laatste kans der mensheid* (Van Ditmar, Amsterdam 1950).

Het is ook nu nog een boek dat je in één ruk uitleest, niet in de laatste plaats omdat Vogt de dreiging voor het overleven van de mens akelig dicht bij huis brengt. Dit was geen ontwikkelingscrisis veraf. Vogt zei dat de rijken ook honger zullen lijden wanneer de wereldbevolking stijgt van iets meer dan twee miljard destijds naar drie miljard in 2050. 'Waarschijnlijk,' schreef hij, 'zal minstens driekwart van de mensheid uitgeroeid worden.' Wij 'kunnen misschien nog ontkomen aan het ineensstorten van onze beschaving,' gaf hij toe, maar in de tropen zullen 'grote delen van de aarde die nu bewoond worden door achterlijke volkeren, afgeschreven moeten worden.'

Er was nu al, schreef hij, maar 0,4 hectare landbouwgrond voor elke aardbewoner. En de moderne technologie, die nu weliswaar voor meer voedsel zorgde, was een bedreiging voor de toekomst. Hij nam als voorbeeld de bijl, het vuur, de ploeg en vuurwapens, gesteund door 'het kapitalistisch stelsel waarbij het land beheerd wordt op basis van zogenaamde economische wetten en met algemene veronachtzaming van de natuurwetten en de biologie waaraan het is onderworpen.' Zelfs Malthus de zwartkijker had gedacht dat de middenklasse en de welgestelden immuun waren voor zijn apocalyptische natuurwet. Maar volgens Vogt raakten de wetten van Malthus 'het leven van elke man, vrouw of kind op aarde, elke minuut van de dag.'

Hij betoogde dat de wereld sinds Malthus 'in geleende tijd leefde', dankzij de kolonisatie van Amerika. De Nieuwe Wereld had niet alleen nieuw land opgeleverd, maar ook nieuwe gewassen, zoals de aardappel, die het aantal mensen dat per hectare Europese landbouwgrond kon leven sterk had vermeerderd. Maar nu was de koek op.

Vogt richtte zijn pijlen op Groot-Brittannië. Dat land mocht dan de bakermat zijn van de industriële revolutie en het mocht dan een tijdlang heer en meester geweest zijn over de wereldzeeën, maar nu was het 'een zelfgenoegzame parasiet die gebruikmaakte van het geërodeerde heuvelland van New England, Iowa, Maryland, Argentinië en Zuid-Afrika, van Australië en India' om zich te voeden. Behalve kolen en Schotse whisky had het de wereld niets te bieden. Vogt had vooral minachting voor 'dat ontzagwekkende anachronisme Winston Churchill' die kort tevoren had verklaard: 'De aarde is een gulle moeder, ze zal al haar kinderen overvloedig te eten te geven, als ze haar bodem maar rechtvaardig en in vrede bewerken.' Helemaal niet, zei hij. Het overvolle Groot-Brittannië stond 'aan de rand van een hongersnood... Tenzij wij [Amerikanen] bereid zijn om vijftig miljoen Britten aan onze eettafels te noden, zal opnieuw de hongersnood door de stra-

ten van Londen waren. En hand in hand met de hongersnood gaat de schim van die vooruitziende Engelse geestelijke, Thomas Robert Malthus.'

Groot-Brittannië was alleen maar de eerste. De industrialisatie had 'een verzadigingspunt bereikt... De koopkracht van de middenklasse, vooral van de hogeropgeleiden, wordt steeds meer beperkt door de eerste levensbehoeften... een teruggang in de levensstandaard is onvermijdelijk.' Japan 'kan zich onmogelijk zelf voeden'. De Chinezen leefden 'met elke generatie ellendiger'. Zelfs de Amerikaanse levensstandaard zou zeker dalen. Iets meer dan een decennium nadat de grote *dust bowl* honderdduizenden Amerikanen naar de Midwest had gedreven, betoogde hij dat de 'Amerikaanse beschaving, die gegrondvest is op een laag van 23 cm teelaarde, nu een derde van die grond heeft verloren... Laten we maar gauw van onze biefstukken genieten, want daarvan zullen er nog tijdens het leven van de meeste Amerikanen een stuk minder zijn.'

Wat moest eraan gedaan worden? Wat was die *road to survival*, ofwel onze laatste kans? Op dat punt werd zijn toon nog schriller. 'De wereld is vol,' zei Vogt. 'En de regulering van de bevolking is een van de meest fundamentele internationale vraagstukken geworden. De strijd tegen de dood, waarmee hij de vooruitgang in de medische wetenschap bedoelde, was te ver doorgeschoten. Verdere pogingen om de gezondheid in de ontwikkelingslanden te verbeteren waren misplaatst. 'De moderne medische professie... gelooft nog steeds dat ze de plicht heeft zoveel mogelijk mensen in leven te houden. Door de medische zorg en de verbeterde hygiëne is ze verantwoordelijk voor miljoenen extra levens die langer in steeds grotere misère leven. Ze bereiden ons voor op een ramp... De grootste tragedie voor China zou op dit moment een verlaging van het sterftecijfer zijn.'

Vogt was gekant tegen ontwikkelingshulp in de landbouw. 'Irrigatiewerken en voedselopslagplaatsen bouwen, voedsel importeren in tijden van hongersnood,' die maatregelen hadden de Indiërs alleen maar de gelegenheid gegeven te volharden in 'hun gewoonte om zich onverantwoordelijk voort te planten als kabeljauwen'. Toen Vogt zijn boek schreef trokken de Britten zich net terug uit India. Er vonden slachtingen plaats toen het grondgebied verdeeld werd tussen het hindoeïstische India en het islamitische Pakistan. De ornitholoog ging verder: 'Moeder India, vergeven van bijgeloof, achterlijkheid, armoede en ziekte, is het slachtoffer van haar eigen vruchtbaarheid. In de hele wereld is er waarschijnlijk geen gebied dat er zo ellendig

aan toe is en vrijwel zeker geen met zo weinig hoop.' Nu de Britten vertrokken waren, zouden de beroeringen waarschijnlijk verdere economische ontwikkeling in de weg staan. Dat was maar goed ook, vond hij.

Net zoals Malthus tegen de liefdadigheid was geweest, zo haatte Vogt noodvoedselhulp. De VN 'moeten geen voedsel sturen om dit jaar tien miljoen Indiërs en Chinezen in leven te houden, zodat er over vijf jaar vijftig miljoen zullen sterven.' Amerika moest stoppen met de voedslexport en de 'overtollige' bevolking van andere landen aan hongersnoden, ziekten en, naar hij vermoedde, oorlogen overlaten om hun aantallen te reduceren. Voedselhulp in de toekomst mocht alleen geschieden op voorwaarde van strikte bevolkingscontrole. In één opzicht verschilde hij van Malthus. Voor Malthus waren voorbehoedsmiddelen een ondeugd. Voor Vogt waren ze een morele plicht. Maar je hoort de roffel van het eugenetisch gedachtegoed in zijn oproep om 'de onbeholpenen der wereld' te betalen om zich te laten steriliseren, een beleid dat 'waarschijnlijk een gunstige selectieve invloed zal hebben'.

Het waren geen praatjes van een zonderling. Vogt verwoordde een visie die het denken over het milieu en de bevolkingspolitiek een halve eeuw zou domineren en die een steeds sterkere invloed kreeg op de politiek van de Verenigde Staten, vooral met betrekking tot het bevolkingsvraagstuk. Een wereldcrisis was op handen waarin kinderkokkers bezig waren niet alleen het genetisch erfgoed van de superieure rassen naar beneden te halen, maar ook de capaciteit van het hele menselijke ras om zich te voeden.

5 DE ANTICONCEPTIEBRIGADE

Het tegenoffensief werd ingezet vanuit Japan. Tot het midden van de negentiende eeuw, toen Commodore Matthew Perry van de Amerikaanse marine de deur openstootte, was Japan een gesloten, feodale maatschappij geweest. Maar na de val van het shogun-bewind begonnen westerse opvattingen over gezondheid en hygiëne door te sijpelen en daalde het sterftcijfer. Het bevolkingstal van het land verdubbelde tot 60 miljoen in het begin van de jaren 1920 en bleef stijgen. Japan kreeg een tekort aan land en grondstoffen. Maar het beschikte over veel jonge mannen, en hun generaals stuurden ze overzee om land in te pikken op het vasteland van Azië en op de eilanden in de Stille Oceaan. Dat alles culmineerde in 1941 in het bombardement op Amerikaanse schepen in de Hawaïaanse haven Pearl Harbour en de deelname van Japan aan de Tweede Wereldoorlog.

De poging om een koloniaal rijk te stichten teneinde de groeiende bevolking te onderhouden eindigde in 1945 in een nederlaag en een nucleaire vernedering. Japan was politiek en economisch lamgeslagen – minder welvarend dan Mexico of de Filippijnen en met 80 miljoen monden te voeden. Er dreigde een ramp. Julian Huxley, de malthusiaanse zoöloog die nu directeur was van de Unesco, noemde Japan ‘het meest overbevolkte land dat ooit heeft bestaan’. William Vogt liet in zijn boek *Road to Survival* een soortgelijk geluid horen: het land ‘zal waarschijnlijk voor een hongersnood komen te staan. Als we proberen de levensstandaard op een niveau te brengen waarbij democratie mogelijk is, dan zal het land een bedreiging voor de wereld blijven – tenzij de bevolking systematisch wordt verminderd.’

Hier komt Frank Notestein om de hoek kijken, de hoogleraar van Princeton en hogepriester van de Amerikaanse demografie en bedenker van de theorie van de demografische transitie. In 1948 keerde hij terug van een bezoek aan Japan in de overtuiging dat een ramp voorkomen kon worden. Japan was dan wel arm, zei hij, maar het was daarvoor rijker geweest, en misschien was het dé plaats om zijn

nieuwste idee te testen – een demografische transitie in gang zetten door het land met anticonceptiemiddelen vol te plempen. Hij was ervan ‘overtuigd geraakt dat het niet eerder voorgekomen proces van bevolkingscontrole vóór het bereiken van welvaart hier meer dan waar ook een kans van slagen had... het zou heel goed een precedent kunnen scheppen voor heel Oost-Azië.’ En hij bleek gelijk te hebben.

Japan had al een ontluikende beweging voor gezinsplanning. De pionier daarvan was Shizue Ishimoto, de dochter van een traditionele samurai-familie. Ze kwam bekend te staan als de Japanse Margaret Sanger toen de globetrottende Amerikaanse haar in 1922 in Tokio ontmoette. Haar anticonceptieklinieken waren gesloten toen de Japanse militaire regering van de jaren 1930 anticonceptiemiddelen verbood en een bevolkingsgroei aanmoedigde ter meerdere glorie van de keizer en van Japan. Maar nu Japan vernederd was door de oorlog en de economie in een vrije val verkeerde, verdampte de tegenwerking van overheidszijde.

Na een korte babyboom volgend op de terugkeer van de troepen was er een grote behoefte onder de Japanse burgers om minder kinderen te krijgen. Ze begonnen met abortussen. Op een bepaald moment werden er een miljoen per jaar uitgevoerd – veel meer dan er kinderen geboren werden. In 1949 echter volgde Clarence Gamble, de weldoener van de beweging voor geboortebeperving, in de voetsporen van Sanger en kwam naar Tokio. Hij financierde een onderzoek waaruit bleek dat 92 procent van de Japanners voorbehoedsmiddelen wilden, en binnen een paar jaar deelde de door Washington gecontroleerde regering gratis condooms uit in alle gezondheidscentra van het land. In 1957 was het vruchtbaarheidscijfer van Japan spectaculair gedaald, van 4,5 kind per vrouw tot 2,0, en daarna zakte het getal verder naar 1,3, waar het sindsdien op is blijven steken. In die tijd was dat in geen enkel land ooit eerder gebeurd. Het succes van Notestein met zijn pleidooi voor vrijwillige geboortebeperving was het begin van een beweging die de wereld stormenderhand zou veroveren.

De angstaanjagende voorspellingen van wereldwijde hongersnood die Vogt c.s. had gedaan vroegen duidelijk om maatregelen. De vooroorlogse vrees voor een menselijke vloedgolf uit de Derde Wereld die het Westen zou overspoelen was nu gebaseerd op milieu-overwegingen in plaats van eugenetica. En sommige van de meest invloedrijke figuren in Washington waren bereid de koe bij de horens te vatten. ‘Van het einde van de jaren 1940 tot 1952 gebeurde er iets heel bij-

zonders met de houding van het Westen tegenover het bevolkingsvraagstuk,' zegt de Australische demograaf Jack Caldwell in zijn geschiedenis van de demografische beweging.

In die jaren werd een aantal voormalige koloniën, waaronder India, Pakistan, de Filipijnen, Indonesië en Egypte, onafhankelijk. In plaats van het Europese rijk kwam er een nieuwe wereldorde, gebaseerd op de Verenigde Naties en instituten zoals de Wereld Bank. De geldschietster van dat alles was Uncle Sam. Het Amerikaanse Marshall Plan voor de naoorlogse wederopbouw in Europa zette de toon voor de bemoeienis van de vs met verre landen. En controle op de snel toenemende bevolking in de ontwikkelingslanden kwam steeds hoger op de politieke agenda van Washington te staan.

Als er één gebeurtenis is die daartoe bijdroeg dan is het wel een besloten bijeenkomst die in juni 1952 in Williamsburg, Virginia gehouden werd onder auspiciën van de Amerikaanse Academie van Wetenschappen. Volgens Caldwell was het een 'crisisconferentie', hoewel alleen uitgenodigden werden toegelaten en er geen mededelingen aan het publiek werden gedaan – niet eens in de vaktijdschriften. De belegger van de conferentie was John D. Rockefeller III, de 46-jarige erfgenaam van het familiefortuin van de Rockefeller, eigenaars van Standard Oil. Hij was een Amerikaanse filantroop die over ruimere middelen beschikte dan wie ook. Naast hem zat Vogt, die beroemd was geworden met zijn boek *Road to Survival* en die op grond daarvan door Margaret Sanger tot directeur was benoemd van haar *Planned Parenthood Federation of America*. Ook de twee vooraanstaande Amerikaanse demografen Frank Notestein en zijn voormalige protegé, de Texaan Kingsley Davis, namen deel, alsmede de twee jonge Osborns, Fairfield en Frederick (de laatste was een oude vriend van Rockefeller).

Dat waren geen mannen die last hadden van bescheidenheid. Ze vonden het niet meer dan normaal dat ze zich mochten uitspreken over de toekomst van de wereld. Frederick Osborn zei dat ze tot een piepkleine intellectuele elite behoorden 'van drie- tot vierhonderd mensen die het gros van de vrije gedachte vertegenwoordigen en die wellicht verpletterd zullen worden onder een grote massa mensen voor wie dit begrip grotendeels vreemd is.' Ze zagen het bevolkingsvraagstuk 'niet als een theorie maar als een nachtmerrie'. Volgens de notulen van de bijeenkomst, door Matthew Connelly uit het archief van Rockefeller opgediept, betoogde zowel Vogt als Fairfield Osborn dat 'industriële ontwikkeling onthouden dient te worden' aan landen als India, zolang ze nog geen bevolkingspolitiek voeren.

Op de driedaagse conferentie werd besloten tot de oprichting van de *Population Council*, die een wereldplan moest opstellen en uitvoeren ter beperking van de bevolkingsgroei. Rockefeller, die de salarissen van de leden van de *Population Council* uit eigen zak betaalde, werd de eerste voorzitter en Frederick Osborn de eerste uitvoerend vice-president, belast met de dagelijkse leiding. De *Population Council* kreeg al gauw subsidie van de *Ford Foundation* en de *Rockefeller Foundation*. De twee naoorlogse giganten van de Amerikaanse privé-filantropie startten laboratoriumonderzoeken naar nieuwe en betere vormen van anticonceptie en hielpen landen programma's voor gezinsplanning op te stellen, beginnend in India en Pakistan.

De *Population Council* groeide uit tot de meest invloedrijke denktank van de bevolkingspolitiek. Volgens de website van het instituut zei John D. Rockefeller op die eerste bijeenkomst dat aandacht voor de bevolkingspolitiek belangrijk was 'om de kwaliteit van leven te verbeteren en om voor iedereen de mogelijkheid te scheppen zich volledig te ontplooiën'. Dat is wellicht een goede omschrijving van de huidige intenties, maar destijds hadden ze nog een grimmiger, meer malthusiaanse agenda.

Davis zei op de bijeenkomst in Williamsburg dat voedselhulp volkomen waardeloos was. Voedselhulp zou 'voor steeds grotere bevolkingsgroepen zorgen die van liefdadigheid leven' en het 'zou steeds moeilijker worden die stut weg te nemen'. Hij was ook tegen migratie, vooral tegen de gewoonte van de vs om 'elk jaar tienduizenden armlastige, analfabete en vaak zieke nieuwe burgers toe te laten die geen Engels spreken'. En dat in een tijd dat de immigratie in Amerika op een historisch dieptepunt stond.

Handeldrijven met ongedisciplineerde kinderkokkers was ook al een slecht idee. Vogt had in 1948 gezegd: 'Het valt moeilijk in te zien waarom de Verenigde Staten de ongebreidelde voortplanting in India en andere landen zou moeten subsidiëren door hun goederen te kopen.' Ook het oude vooroorlogse eugenetisch denken bleef intact. De behoefte om de bevolkingsgroei tegen te gaan was verbazend selectief. Frederick Osborn, die aftrad als voorzitter van het Amerikaans Eugenetisch Genootschap om de leiding te nemen van de *Population Council*, liet in de conceptverklaring van de Council de doelstelling opnemen dat voorwaarden gecreëerd dienden te worden waardoor 'ouders die bovengemiddeld intelligent en qua persoonlijkheid begiftigd zijn in het algemeen meer kinderen krijgen'. De passage werd geschrapt, maar hij zag nog steeds geen conflict tus-

sen zijn nieuwe rol als uitvoerend directeur van de Council en zijn uitspraak in een artikel uit 1956 voor de *Eugenics Review*, dat 'we het hoogst mogelijke geboortecijfer nodig hebben onder genetisch superieure individuen'.

De links-liberalen van nu zal veel van dit gedachtegoed tegen de borst stuiten. Maar de ernst van de zaken waarmee die ingebeelde meesters van de demografie zich bezighielden valt niet te ontkennen. De medische voorzieningen deden het sterftcijfer in sommige landen zo veel en zo hard dalen dat er een bevolkingsexplosie ontstond die Europa of Amerika in een dergelijke fase van demografische transitie nooit hadden meegemaakt.

Huxley merkte bij de Unesco in 1955 op: 'In Engeland duurde het drie eeuwen eer de malaria-epidemie voorbij was. In Ceylon [het tegenwoordige Sri-Lanka] werd de epidemie binnen vijf jaar bedwongen, dankzij DDT.' Het gevolg was dat het sterftcijfer in zeven jaar tijd halveerde en de levensverwachting steeg van 47 naar 60 jaar. Dat was het statistische equivalent van het eeuwige leven: elk jaar dat je in leven bleef, kon je verwachten dat je er nog twee meer leefde. De bevolkingsgroei van 2,7 procent was twee keer zo hoog als het hoogste groeicijfer tijdens de industriële revolutie in Engeland.

Volgens de transitietheorie van Notestein zou dat niet eeuwig zo doorgaan. De vruchtbaarheid zou dalen. Maar Notestein had gezegd dat industrialisatie en verstedelijking, plus verdeling van de welvaart, essentieel waren voor die daling. Dankzij de invoering van westerse gezondheidszorg hadden landen als Sri-Lanka en tientallen andere ontwikkelingslanden de eerste fase van de transitie veel sneller bereikt dan normaal het geval zou zijn geweest. En het was niet duidelijk of, en zo ja wanneer, de vruchtbaarheid door modernisering zou gaan dalen. Die landen zouden wel eens tientallen jaren, of zelfs eeuwen, opgescheept kunnen zitten met een laag sterftcijfer en een hoog geboortecijfer. Dus na hun succes in Japan besloten de geboortebeperkers de demografische transitie als een voorschrift te hanteren. In plaats van het verschijnsel te beschouwen als een proces dat wetenschappelijk beschreven maar niet beïnvloed kon worden, besloten ze een daling in de vruchtbaarheid op gang te brengen door direct in te grijpen in de voortplanting in arme landen.

Na zijn bezoek aan Japan had Notestein betoogd dat een dalende vruchtbaarheid niet simpelweg een gevolg van modernisering hoefde te zijn, maar dat die daling zelfs het moderniseringsproces kon

aanzwengelen. Door de vruchtbaarheid omlaag te brengen werden de mensen welvarender, waardoor een verdere daling van de vruchtbaarheid werd gestimuleerd, enzovoort. Zijn collega's op Princeton onderbouwden zijn theorie. In een studie van de demograaf Ansley Coale en de econoom Edgar M. Hoover uit 1958 werd betoogd dat veel kinderen grootbrengen de armen ervan weerhield hun energie in het creëren van welvaart te steken. Ze redeneerden dat met minder baby's de investeringen zouden worden gestimuleerd en dat ze dus sneller rijker werden.

Veel ontwikkelingslanden wezen die argumenten van de hand. Ze wilden geld voor fabrieken en kunstmest, geen scheepsladingen condooms. 'Economische ontwikkeling is het beste voorbehoedsmiddel,' zeiden ze. Maar de nieuwe bevolkingsgoeroes in Washington gingen niet op economische ontwikkeling zitten wachten. En het valt makkelijk in te zien waarom niet. De bevolking van het naoorlogse Indonesië was op weg om in 31 jaar te verdubbelen, Nigeria in 28 jaar, Turkije en Kenia in 24 jaar, Brazilië in 22 jaar, de Filippijnen in 20 jaar, El Salvador in 19 jaar en Costa Rica in 17 jaar. En het was verre van een korte sprint van één generatie, want het geboortecijfer in veel van die landen steeg nog steeds. De gemiddelde vrouw in de ontwikkelingslanden kreeg bijna zes kinderen. De geboorten overtroffen de sterften in een verhouding van twee of drie tegen één. In 1950 telde de wereldbevolking iets minder dan 2,6 miljard zielen en de schatting van de VN voor 1980 was 3,3 miljard. Tien jaar later waren er al 3 miljard mensen in de wereld en was de verwachting voor 1980 gestegen tot 4,2 miljard.

Een tijdlang waren het niet alleen de arme landen die een babyboom beleefden. In Europa en Noord-Amerika hadden de soldaten die terug waren gekeerd van de oorlog tot ieders verrassing de vrede gevierd door gezinnen te stichten. Maar de *boom* hield niet op. In 1957 kregen Amerikaanse vrouwen gemiddeld 3,8 kinderen – een getal dat sinds de jaren 1890 niet meer zo hoog was geweest. De nieuw verworven welvaart en de huizen vol met arbeidsbesparende apparaten, zoals stofzuigers en wasmachines, hadden grotere gezinnen bevorderd. En met de mannen die rijkdom oogstten in de naoorlogse economische bloei bleven de vrouwen, als ze eenmaal getrouwd waren, voor het merendeel thuis.

Maar in Washington maakte men zich minder zorgen over baren-de Amerikaanse moekes dan over de gebeurtenissen in verre landen. In de loop van de jaren 1950 werd de respons op de bevolkingscrisis

steeds meer gevormd door de Koude Oorlog tussen het kapitalisme en het communisme.

Een insider met flair die er geen doekjes om wond was miljonair Hugh Moore, de oprichter van de Dixie Cup Corporation. Hij vond de eerste waterkoeler uit met het alomtegenwoordige plastic bekertje, ofwel *Dixie Cup*. Moore was een hoge piet geworden in het Washington van de Koude Oorlog, als financieel directeur van het *Marshall Plan* en de *Woodrow Wilson Foundation*, en als voorzitter van een organisatie die zich *Americans United for World Organization* noemde. Hij zei dat hij 'een religieuze openbaring' had gehad door het lezen van Vogts boek. En in 1954 verspreidde hij miljoenen exemplaren van een pamflet dat hij had geschreven onder de titel *The Population Bomb* – 14 jaar vóór het boek met dezelfde titel van Paul Ehrlich* – en hij bleef zijn hele leven ijveren voor geboortebeperking. In een brief aan Rockefeller waarin hij zijn pamflet uit 1954 aankondigt, verklaarde hij: 'We zijn niet primair geïnteresseerd in de sociologische of humanitaire aspecten van geboortebeperking. We zijn geïnteresseerd in het gebruik dat de communisten maken van mensen die honger lijden in hun streven naar wereldheerschappij.'

Dat soort praatjes zette alarmbellen aan het rinkelen in het Pentagon. In 1958 werd een machtige commissie in het leven geroepen door president Dwight D. Eisenhower om 'het militaire hulpprogramma te evalueren' onder leiding van generaal William Draper, een voormalige Amerikaanse ambassadeur bij de NAVO, die vóór die tijd een van de leiders van de Amerikaanse eugenetische beweging was geweest. Hij was ook een oude vriend van Moore, die de commissie had overdonderd met zijn openbaring. In zijn rapport kwam hij tot de conclusie dat mensen die honger lijden en niet genoeg land hebben om voedsel te verbouwen bevattelijk waren voor ideeën over landhervorming. Dat was socialisme. Dus 'bevolkingsexplosie' was een strategische bedreiging voor de vs.

Voorlopig werd de kruistocht tegen het krijgen van kinderen voornamelijk gevoerd door rijke en invloedrijke amateurs zoals Rockefeller, Moore en hun medewerkers van de *Population Council*. 'Sociaal ondernemers' zouden we ze tegenwoordig noemen. Een belangrijk orgaan buiten de vs was de *International Planned Parenthood Founda-*

* In het Nederlands vertaald onder de titel *De bevolkingsexplosie* (Elsevier, Amsterdam 1971).

tion (IPPF), die in 1952 op een conferentie in India werd opgericht. De stichters waren de privaat gefinancierde organisaties voor gezinsplanning in Groot-Brittannië, India, Nederland, Hong Kong, Singapore, Zweden, West-Duitsland en de Verenigde Staten.

Op de website van de IPPF staat dat de vorming van de stichting 'het resultaat was van de campagne van een handvol dappere, boze vrouwen, onder wie Elise Ottesen-Jensen uit Zweden en Dhanvanthi Rama Rau uit India, die gevangen waren gezet omdat ze stelden dat vrouwen het recht hadden om hun eigen vruchtbaarheid te bepalen'. Dat is waar. Maar net zoals de moderne toelichting bij de *Population Council*, verbergt dit verhaal een andere agenda. De IPPF was van het begin af aan een verbond tussen de oude eugenetische lobby en een nieuwe generatie vrouwen die meer gericht waren op reproductieve rechten. Andere leden van het eerste bestuur die nu grotendeels uit het plaatje zijn weggeretoucheerd, zijn de controversiële Margaret Sanger en een latere voorzitter, Carlos Blacker. De laatste was een psychiater die op het chique Engelse *Eton College* had gezeten en een volgeling was van Julian Huxley, die ruim twintig jaar secretaris was geweest van het Brits Eugenetisch Genootschap – die de IPPF onderdak bood in haar Londense kantoor.

In het begin van de jaren 1960 beschikte dat privé-netwerk over tientallen nationale organisaties die anticonceptiemiddelen verstrekten. Het meest geld kwam uit de vs. Tientallen miljoenen dollars van de *Ford* en de *Rockefeller Foundation* en van Drapers nieuw opgerichte Victor-Bostrom Fund stroomden naar de *Population Council* en het *Pathfinder Fund* van Clarence Gamble, dat inmiddels in meer dan dertig landen actief was. Gamble voerde de charge aan in Bangladesh – waar hij uiteindelijk 200 miljoen dollar spendeerde aan faciliteiten voor gezinsplanning – en op de strategische slagvelden van de Koude Oorlog, zoals Indonesië, Egypte en een groot deel van Latijns-Amerika.

Het netwerk financierde ook de ontwikkeling van anticonceptiemiddelen. Tot de jaren 1960 bestonden alleen het condoom en het onhandige pessarium, coïtus interruptus, een aantal regelrecht gevaarlijke spiraaltjes, periodieke onthouding – en abortus. Maar de snel groeiende belangstelling voor geboortebeperving leidde tot de ontwikkeling van een hele reeks nieuwe en verbeterde methodes, waarvan er veel ontstonden in de laboratoria van het *Population Fund*, die vervolgens op kosten van Clarence Gamble in de praktijk werden getest. In het begin van de jaren zestig werd er een nieuw spiraaltje uitgevonden, de 'Lippes Loop', ter vervanging van twee oude types

die vaak bacteriën in de baarmoeder brachten en pijn, bloedingen en bekkenontsteking veroorzaakten. Het nieuwe spiraaltje werd gevolgd door de hormonale anticonceptiemiddelen, eerst de pil en later de prikpil, zoals 'Depo-Provera'. De revolutie werd voltooid met betere sterilisatiemethoden voor beide seksen (met name afbinden van de eileiders bij vrouwen) en veiliger technieken voor abortus, zoals zuigcuretage. Dat was merendeels goed werk. Maar de motivatie en de praktische toepassing waren op zijn minst dubieus.

Een van de eerste proeftuinen voor de conquistadores van de private bevolkingscontrole was Porto Rico. Het Caribisch eiland stond al sinds 1898 onder controle van de vs. Het heette al in het begin van de jaren 1930 'overbevolkt'. In 1948 zei Vogt over Porto Rico: 'De bevolking is verdubbeld sinds het een Amerikaanse kolonie is geworden. Voor elke bewoner is er minder dan een halve hectare landbouwgrond, en een groot deel van het overgebleven land is in eigendom van suikerproducenten op het vasteland, die hun producten voor hun eigen gewin verkopen.' Het gevolg was dat duizenden landloze boeren naar de hoofdstad San Juan trokken. Landhervorming – een deel van die suikerplantages aan arme boertjes geven – zou een oplossing geweest zijn. Vogt repte niet over die mogelijkheid. In plaats daarvan gaf hij de schuld aan de boeren. 'Porto Rico is arm aan grondstoffen en heeft weinig vermogen – behalve het vermogen tot roekeloze en onverantwoordelijke voortplanting.' Waar behoefte aan was, was niet landhervorming, maar een rem op de vruchtbaarheid van die lamdelende boeren.

Amerika had voor het eerst in het begin van de jaren 1930 op Porto Rico, in het Presbyterian Hospital van San Juan, geëxperimenteerd met sterilisatie. Het was een van de eerste buitenlandse ondernemingen van Gamble, die destijds een openlijke eugenetische bedoeling had. Er werd voor sterilisatie gekozen omdat, volgens de moderne Amerikaanse demograaf Harriet Presser van de Universiteit van Maryland, 'veel artsen vonden dat de laagopgeleide Porto Ricanen in het algemeen inefficiënte gebruikers van anticonceptiemiddelen waren'. Het werk ging door tot in de jaren 1940 en 1950, toen Gamble samen met andere Amerikaanse filantropen het genootschap voor gezinsplanning van Porto Rico, *Profamilia*, oprichtte. Bij aanvang van de jaren 1960 was in het kader van het programma een derde van alle vruchtbare Porto Ricaanse vrouwen gesteriliseerd.

Profamilia financierde ook proeven in Porto Rico met spiraaltjes en de pil. De pil was een uitvinding van een Amerikaanse gynaeco-

loog, John Rock, en een medisch bioloog, Gregory Pincus. Margaret Sanger had de laatste uitgedaagd om met een 'magische pil' te komen die zwangerschap voorkwam. Na aanloopstudies in de vs moesten ze ergens proeven kunnen uitvoeren om te zien hoe effectief, veilig en geschikt het middel was voor laagopgeleide arme vrouwen. Ze lieten al gauw hun oog op Porto Rico vallen, dat reeds beschikte over een netwerk van anticonceptieklinieken met een groot cliëntenbestand.

Het farmaceutische bedrijf GD Searle leverde de pillen met een hoge dosis progesteron, en Gamble betaalde opnieuw de rekening. De proef was een succes – met dien verstande dat 17 procent van de vrouwen aangaf last te hebben van misselijkheid, duizeligheid, buikpijn en braakneigingen. Dat kwam door de hoge doses oestrogeen in de pillen. De Amerikaanse arts die de leiding had over de proef, Edris Rice-Wray Carson, vroeg om lagere doses. Pincus negeerde haar verzoek en verrichtte geen onderzoek naar de bijwerkingen. Later bleek ook dat niemand de vrouwen verteld had dat ze deelnamen aan een proef. Maar de *conquistadores* waren tevreden. Door het gecombineerde offensief van wijd verbreide sterilisatie, spiraaltjes en de pil was tegen het midden van de jaren 1970 het vruchtbaarheidscijfer van het eiland tot 2,7 gedaald.

In de jaren 1950 en in het begin van de jaren 1960 stelden de meeste regeringen zich terughoudend op tegenover de filantropische privé-gezinsplanners. De koloniale mogendheden waren bang beschuldigd te worden van wat een Britse bestuurder in Hong Kong noemde 'een streven van een blanke regering om de groei van een niet-blanke bevolking te remmen'. Met andere woorden: eugenetica. Maar de boekaniers van de anticonceptie waren vastbesloten om de Amerikaanse regering zover te krijgen dat ze de zaak naar zich toe trok. Met de katholieke president John F. Kennedy werd dat een delicate aangelegenheid, maar toen zijn plaats werd ingenomen door Lyndon B. Johnson, kreeg hun boodschap gehoor. In 1965 zei Johnson tegen het Congres: 'Ik zal nieuwe wegen zoeken om onze kennis te gebruiken voor hulp bij het oplossen van de bevolkingsexplosie in de wereld en de schaarste aan grondstoffen.' Het Amerikaanse Agentschap voor Internationale Ontwikkeling (USAID) opende een bevolkingsbureau en kondigde aan dat het voorbehoedsmiddelen ter beschikking ging stellen. Met financiële hulp van Johnson maakten de programma's voor gezinsplanning hun opmars door de wereld. Turkije, Maleisië, Egypte, Chili, Marokko, Kenia, Jamaica, Iran,

Colombia, Costa Rica, Taiwan, Zuid-Korea en Tunesië kwamen allemaal al gauw aan boord.

Aan het eind van de jaren 1960 zette de Amerikaanse regering overal in de wereld programma's voor gezinsplanning op, met een budget van 100 miljoen dollar per jaar – voor het eerst meer dan de privé-fondsen. Er waren nieuwe door de vs gefinancierde programma's voor gezinsplanning in Hong Kong, Singapore, Maleisië, Sri Lanka en Brazilië. Op een paar plaatsen bleven de boekaniers nog actief. De pionier in Thailand voor gezinsplanning was een politiek buitenbeentje, Mechai Viravaidya, die bekendstond als 'Mr. Condom King'. Hij deelde gratis condooms uit in zijn restaurantketen *Cabbages and Condoms*. Ook nu nog worden condooms in Thailand soms 'Mechais' genoemd.

De Amerikaanse pioniers gebruikten hun invloed op de regering binnenslands om zich dik te maken. Generaal Draper richtte de *Population Crisis Committee* op (later *Population Action International*) als zijn persoonlijke spreekbuis en ging naar het Congres om meer geld te vragen. Hij verklaarde voor het Huis van Afgevaardigden dat 'wanneer de bevolkingsexplosie die zich nu in Azië, Afrika en Latijns-Amerika voltrekt niet onder controle wordt gebracht, ons hele hulpprogramma gedoemd is te mislukken'. Vervolgens ging hij als bevolkingsdeskundige de Verenigde Staten vertegenwoordigen bij de Verenigde Naties. Op zijn instigatie financierde de vs in 1967 de instelling van het *UN Population Trust Fund*, dat twee jaar later werd omgedoopt tot het *UN Fund for Population Activities* (UNFPA). Nu werd het echt wereldbusiness.

In 1966 organiseerde Rockefeller een gezamenlijke verklaring van dertig wereldleiders, dat 'de wereld door een groot probleem bedreigd wordt... het probleem van de ongeremde bevolkingsgroei'. Ze zeiden dat beschikbaarheid van middelen tot gezinsplanning 'een fundamenteel mensenrecht' was dat 'het mensenleven verrijkte in plaats van het te beperken'. Tot de ondertekenaars hoorden de premier van Groot-Brittannië, Harold Wilson, de president van de Filippijnen, Ferdinand Marcos, de president van Egypte, Gamal Abdul Nasser, en de premier van India, Indira Gandhi. In 1969 kreeg Rockefeller voor elkaar dat de kandidaat die hij had voorgedragen, een Filippijnse ambtenaar die Rafael Salas heette en die ervoor had gezorgd dat de Filippijnen weer voldoende rijst produceerden om aan de binnenlandse behoefte te voldoen, tot hoofd van het UNFPA werd benoemd.

De laatste steen werd gelegd toen Johnson zijn minister van Defensie, Robert McNamara, benoemde tot president van de Wereld Bank. McNamara haastte zich te verklaren dat in de toekomst medische hulp zou worden gekoppeld aan bevolkingscontrole. Levensverlengen, zo zei hij, was onacceptabel zonder geboortebepanking. 'Om het simpel te zeggen: het allergrootste obstakel voor de economische en sociale vooruitgang van de meeste mensen in de ontwikkelingslanden is een op hol geslagen bevolkingsgroei.' De dreiging was 'vrijwel net zo erg als de dreiging van een atoomoorlog.'

Landen die zich tegen dit dictaat verzetten kwamen onder druk te staan. In 1973 staakte Mexico, na een bezoek van McNamara en Draper, zijn politiek van bevolkingsgroei en startte een programma voor gezinsplanning. En als druk niet hielp, passeerde USAID de regeringen en gaf via Clarence Gamble geld aan het particulier initiatief.

Er was één probleem. Blijkbaar haalden al die inspanningen vrijwel niets uit. Gedurende de hele jaren 1960 bleef de wereldbevolking met meer dan 2 procent per jaar groeien. Elk jaar kwamen er 70 miljoen monden bij om te worden gevoed. Sommigen dachten terug aan de woorden van Kingsley Davis, die in 1967 in *Scientific American* had geschreven: 'De dingen die gezinsplanning acceptabel maken zijn precies de dingen die het middel ineffectief maken als instrument voor bevolkingscontrole. Door de nadruk te leggen op het recht van ouders om zo veel kinderen te krijgen als ze willen, wordt de fundamentele kwestie van de bevolkingspolitiek uit de weg gegaan, namelijk hoe je de maatschappij het aantal kinderen moet geven die nodig zijn.'

Was dwang noodzakelijk? Moest er misschien aan massamedicatie worden gedacht? In een intern rapport van de *Ford Foundation* wordt een voorstel gedaan voor onderzoek naar 'jaarlijks sproeien met een anticonceptiemiddel (met een vliegtuigje boven India) dat alleen geneutraliseerd kan worden door een middel dat uitsluitend op doktersvoorschrift te krijgen is.' Het voorstel kwam niet erg ver. Maar het is tekenend dat zo'n idee zelfs maar au sérieux werd genomen.

6 DRIE WIJZE MANNEN

Paul Ehrlich was een Californische bioloog. In het begin van zijn carrière bestudeerde hij voornamelijk vlinders. Hij had gezien dat ze zich, onder de juiste omstandigheden, zo snel voortplantten dat ze alle bladeren waarvan ze leefden opraten. Na zo de 'draagkracht' van hun onmiddellijke omgeving te boven te zijn gegaan stierven ze uit. Dat deed een belletje rinkelen. Ehrlich had als tiener William Vogt gelezen. Met de mens ging het nu net zo als met die vraatzuchtige vlinders, dacht hij. Wij waren de draagkracht van de aarde te boven gegaan. We konden ons niet meer voeden met het beschikbare land. Zo simpel was dat.

Ehrlich trok de consequenties. Hij liet zich in 1963 steriliseren, nadat hij en zijn vrouw Anne, die ook wetenschapster was, één kind hadden gekregen. In 1967 schreef hij een artikel over het probleem voor het tijdschrift *New Scientist* in Londen, dat later in de *Washington Post* werd afgedrukt. David Brower, directeur van de Amerikaanse tegenhanger van 'Vrienden van de Aarde', las het stuk en gaf opdracht voor een boek. Een maand later had hij het manuscript voor *The Population Bomb*,* dat de oude slogan van Hugh Moore nieuw leven inblies voor een massapubliek. Van het boek werden uiteindelijk zo'n zes miljoen exemplaren verkocht, en Ehrlich werd een mediaster toen hij in *The Tonight Show* van Johnny Carson op tv was geweest. Demografie was showbizz geworden. Het bevolkingsvraagstuk was niet langer uitsluitend voer voor academici, maar lag op straat.

Ehrlich voorspelde dat de jaren 1970 'de grootste babyboom aller tijden' zouden beleven. Zo'n veertig procent van de bevolking in de 'onderontwikkelde wereld' was jonger dan 15 jaar en had hun hele vruchtbare leven nog voor zich. Dus de babyboom was wel zo onvermijdelijk. Maar zijn centrale these was dat er geen eten voor ze

---

* In het Nederlands vertaald onder de titel *De bevolkingsexplosie* (Elsevier, Amsterdam 1971).

zou zijn. 'De strijd om de gehele mensheid van voedsel te voorzien is verloren... In de voor ons liggende twintig jaren zullen honderden miljoenen mensen van honger sterven.'

Ehrlich deed in veel opzichten weinig meer dan herhalen wat Vogt twee decennia eerder had betoogd. Maar zijn boodschap was nog dringender, want de bevolking groeide veel sneller dan Vogt zich ooit had voorgesteld. In 1968 was het getal van 3 miljard dat Vogt voor 2050 had voorspeld al overschreden en het zou in dertig jaar of minder, en niet in een eeuw, weer verdubbelen. Ik zat toen nog op school. Ik weet nog dat ik me afvroeg hoe de wereld een bevolking kon voeden die in één generatie zou verdubbelen. Het leek onmogelijk.

In *The Population Bomb* schetste Ehrlich verschillende scenario's. In het ergste geval zouden tegen 1983 een miljard mensen (bijna een kwart van de wereldbevolking van destijds) van de honger omkomen. In het gunstigste geval zou de miljardste dode, dankzij een kruistocht van de paus vóór geboortebeperking, pas in 1990 vallen. Hoe het ook afliep: 'Niets is voor onze kinderen misleider dan onze huidige welvaart, omdat zij in een totaal andere wereld zullen leven, waarin de normen, het beleid en de economie van de afgelopen tien jaar niet meer zullen bestaan.' Voor een 16-jarige met hippieneigingen was dat onwijs *scary*, weet je wel.

De wetenschappelijke oorsprong van deze visie mag dan bij de vlinders liggen, de emotionele oorsprong was zo mogelijk nog interessanter. Het begon allemaal, zoals Ehrlich in het eerste hoofdstuk vertelt, met een nachtelijke taxirit door New Delhi, samen met zijn vrouw en dochter. 'Overall waren mensen. Mensen die aten, mensen die wasten, mensen die sliepen, mensen die met elkaar praatten, ruzieden en schreeuwden. Mensen die hun hand door het raampje van de taxi staken om te bedelen. Mensen die zich ontlastten en urineerden. Mensen die aan bussen hingen. Mensen die vee voortdreven. Mensen, mensen, mensen, mensen. Zoals we daar al toeterend tussen de menigte door reden leek het wel een tafereel uit de hel, met al het stof, het lawaai, de hitte en de kookvuren. Zouden we ooit bij ons hotel aankomen? We waren alle drie bang, eerlijk gezegd... Sinds die avond ken ik het *gevoel* van overbevolking.'

Het is een vlot geschreven, pregnante passage. Maar onthullend, zoals Jack Caldwell, de Australische demograaf die meer gespecialiseerd is in mensen dan in vlinders, later signaleerde. Ehrlich 'zag geen bevolkingsexplosie, want het geboortecijfer van New Delhi is tamelijk laag. Hij zag waarschijnlijk minder mensen dan je rond

Kerstmis of op het spitsuur in New York, Londen of Parijs ziet, en daar zou je je nooit ongerust over maken. Wat hij zag waren arme niet-Europeanen.' Ehrlichs retoriek was voor Caldwell ook aanleiding erop te wijzen dat 'de eugenetische beweging in bepaalde opzichten akelig veel lijkt op de huidige milieubeweging en de beweging voor bevolkingscontrole.'

Ondanks zijn bewering dat miljarden van ons gedoemd waren, had Ehrlich een reeks beleidsvoorschriften die op heel iets anders duiden. Hij zei bijvoorbeeld dat er 'geen andere rationele keuze was dan te stoppen met de voedselhulp als de desbetreffende gebieden geen strenge en verplichte bevolkingscontrole uitvoerden'. Er dienden ook beperkingen te worden opgelegd aan de migratie, om te voorkomen dat mensen uit landen die geen hulp ontvingen naar landen gingen die dat wel kregen. Hij pleitte voor de instelling van een optimaal aantal voor de wereldbevolking. 'We kunnen waarschijnlijk veilig stellen dat er minstens tussen de één en twee miljard mensen in redelijke welvaart op de aarde in leven gehouden kunnen worden... Bij vier tot vijf miljard hebben we nog een kans.' En hij wilde een gedetailleerd anticonceptie-programma om die getallen te halen, 'gedwongen, wanneer vrijwillige methoden niet helpen'.

Zijn visie kreeg brede steun. Harriet Presser, die in de jaren zestig bij Kingsley Davis demografie studeerde, vertelde: 'Men had het er destijds over dat er een vergunning moest komen om kinderen te krijgen, net zoals je een vergunning nodig had om een hond te houden.'

Het boek van Ehrlich was de volksbijbel van de beweging voor bevolkingscontrole. Voor academici was het werk van een wat oudere Californische bioloog minstens zo belangrijk. Garrett Hardin was tientallen jaren hoogleraar biologie geweest in Santa Barbara. Hij was een principieel man. Net als de jonge Malthus volgde hij rücksichtslos de logica van zijn redeneringen, zonder zich van iemand iets aan te trekken. Hij was een uitgesproken eugeneticus. In 1951 betoogde hij: 'elke keer wanneer een filantroop een stichting opricht om een geneesmiddel te vinden voor een bepaalde ziekte is hij een bedreiging voor de mens in eugenetische zin.' Artsen ondermijnden de natuurwet van het overleven van de sterkste. Hij hield zijn hele leven vast aan deze compromisloze visie.

Het toppunt bereikte hij in 1974, toen hij een artikel schreef, getiteld *Lifeboat Ethics* ('Moraal van de reddingsboot'), waarin hij betoog-

de dat in de moderne wereld 'elk rijk land gezien kan worden als een reddingsboot. In zee zwemmen de armen van de wereld, die graag de boot in willen.' Maar er is niet genoeg ruimte en voedsel. De mensen in de reddingsboot hebben de plicht ten opzichte van hun soort om egoïstisch te zijn – om de armen buiten de reddingsboot te houden, ook al verdrinken ze daardoor. Dat betekende geen voedselhulp, geen migratie naar rijke landen, geen medische hulp. Hij citeerde met instemming Alan Gregg, een voormalige vice-president van de *Rockefeller Foundation*, die midden jaren 1950 de mensheid had vergeleken met een kankergezwell, waarbij hij opmerkte: 'kankergezwellen hebben voedingsstoffen nodig, maar voorzover ik weet zijn ze nog nooit genezen door ze die ook te geven.'

Hardin betoogde: 'Elk leven dat in India wordt gered door medische bijstand of voedselhulp vermindert de levenskwaliteit van de anderen en van de volgende generaties.' Hulp zou alleen beschikbaar moeten zijn 'als drastische maatregelen worden genomen om het bevolkingstal te verminderen'. Het overleven van onze soort, concludeerde hij, 'vereist dat we ons laten leiden door de moraal van de reddingsboot, hoe hard die ook is'.

De groenen vinden dat over het algemeen niet verteerbaar. Ze geven eerder de voorkeur aan Hardins opmerkelijke artikel in *Science* van 1968, getiteld *The Tragedy of the Commons* ('De tragedie van het collectieve'). Daarin betoogde hij dat als mensen een gemeenschappelijke hulpbron hebben – of het nu land of schoon water of om het even wat is – degenen die het meeste verbruiken (of vervuilen) het meeste winnen, terwijl iedereen lijdt onder de gevolgen van de achteruitgang van het gemeengoed. Een klassiek voorbeeld is een gemeenschappelijke weidegrond voor herders. De herders met de meeste dieren maken het meeste winst. Maar iedereen, rijk of arm, krijgt uiteindelijk te lijden als de weidegrond wordt overbegraasd. Kort nadat hij dit schreef, gaven milieuactivisten, in het begin van de jaren 1970, aan precies dit fenomeen de schuld voor de verwoestijning van de Sahel in Afrika en de daaropvolgende hongersnood. Tegenwoordig zien we dat een ander gemeengoed bedreigd wordt: de atmosfeer. We vervuilen de atmosfeer, we zorgen voor een toename van broeikasgassen die het klimaat ontregelen. Iedereen zal er uiteindelijk onder lijden. Maar intussen zijn de grootste vervuilers degenen die rijk worden.

Hardin zei: om te kunnen overleven moeten we het collectieve karakter van het gemeengoed opgeven. Hij zei niet dat dit neerkwam

op privatisering. Hij accepteerde dat oude samenlevingen andere, collectieve manieren hadden om het gemeengoed te exploiteren, maar dat beschouwde hij als socialisme, en dat kon niet.

Intussen, zei hij, moest er meer gemeengoed aan geloven. 'Onze erkenning van het kwaad van het gemeengoed dat het genot dient is nog in een zeer primitief stadium.' Hij masseerde zijn lezers eerst met een aantal grieven die door vrijwel iedereen gedeeld werden: muzak in winkelcentra, opdringerige advertenties, en vliegtuiglawaai. Maar toen kwam de clou: 'We dienen nu ook de noodzaak te erkennen de voortplanting uit het collectief domein te halen. Vrijheid van voortplanting zal ons allemaal naar de ondergang voeren.' Die moeten we 'opgeven om andere en meer waardevolle vrijheden te kunnen behouden en te koesteren.'

Veel mensen waren vóór vrijwillige geboortebeperving, zei hij. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens stelde dat 'elke keuze en elke beslissing met betrekking tot de grootte van het gezin onherroepelijk diende te berusten bij het gezin zelf.' Maar, betoogde hij, dat ethisch taboe 'moet worden opgeheven, want een beroep op het onafhankelijk geweten selecteert op de lange duur voor de uitschakeling van elk geweten.' Terug bij de eugenetica. De 'enige manier' om de mensheid te redden was door middel van een 'fundamentele aanvulling op de moraal' om 'de vrijheid van voortplanting op te geven, en wel op zeer korte termijn.' Anders zouden gewetenloze kindfokkers de aarde overnemen door de pure macht van hun getal. Geen wonder dat de website die zijn werk verheerlijkt *Stalking the Wild Taboo* ('Tegen het primitieve taboe') heet.

Hardins wet van het gemeengoed is even populair gebleken als de wet van Malthus. Het tijdschrift *Science* heeft meer verzoeken gekregen om zijn artikel te herdrukken dan voor enig ander in zijn geschiedenis. Maar het wordt ook verguisd. De Amerikaanse antropoloog Eric Ross zegt dat het 'alle kardinale eigenschappen heeft van het malthusiaanse denken in de Koude Oorlog: het is antisocialistisch, antidemocratisch en eugenetisch.' Veel milieuactivisten lopen weg met Hardin. Ik vind de meeste van zijn ideeën verwerpelijk. Maar dit moet ik hem nageven: hij zei wat hij dacht.

Terwijl Ehrlich je in je onderbuik raakte en Hardin je intellectueel bij de strot greep, speelde een andere studie de toekomst van de aarde uit op een manier die we nu kunnen beschouwen als een computergame. In 1972 werd een dun boekje gepubliceerd dat *The Limits*

to *Growth* ('De grenzen aan de groei'^{*}) heette en waarin een aantal grafieken stonden van een systeemanalist van het MIT, Dennis Meadows. Het boekje was geschreven door zijn vrouw Donella. Het was geen wetenschappelijke publicatie, het boek werd gepresenteerd op een feest in de gotische grote zaal van het *Smithsonian Institution* in Washington. Het feest was betaald door de Club van Rome, een privé-instituut opgericht door Aurelio Peccei, een Italiaanse industrieel en miljonair die zich in de oorlog als antifascist had onderscheiden. Hij stuurde 12.000 exemplaren van het boekje naar ministers en journalisten over de hele wereld.

Meadows berekende de toekomst aan de hand van een model van de wereldeconomie dat zijn hoogleraar Jay Forrester had opgesteld. Het model bevatte precies vijf parameters: bevolking, voedsel, industriële productie, vervuiling en schaarste van eindige grondstoffen zoals metalen. Maar er rolden een aantal indrukwekkende grafieken uit die erop leken te wijzen dat als de toenmalige trend in de bevolkingsgroei en de industriële productie niet aan banden werd gelegd en de vervuiling niet tot staan werd gebracht, de beschaving binnen een eeuw, misschien wel binnen 50 jaar, ten onder zou gaan.

In het primaire model was het tot ongeveer 2010 *business as usual*. Daarna, 'met stijgende grondstofprijzen en uitgeputte mijnen, moet steeds meer kapitaal besteed worden aan het verkrijgen van grondstoffen, zodat er minder overblijft voor toekomstige groei. Uiteindelijk kunnen de investeringen het niet bijbenen... en valt de industriële basis weg en sleept de tertiaire en primaire sectoren in zijn val met zich mee... De bevolking neemt uiteindelijk [rond 2050] af, wanneer het sterftecijfer stijgt door gebrek aan voedsel en medische zorg.'

Bij andere invullingen van het model lieten we ons niet als schapen naar de slachtbank voeren. Een daarvan hield rekening met technische oplossingen zoals recycling, vermindering van de vervuiling en gratis anticonceptiemiddelen. In weer een andere invulling van het model gingen we minder consumeren en kregen we niet meer dan twee kinderen. Zelfs met die waarden schoten we door en stortte de zaak in.

Meadows benadrukte dat het niet meer dan een 'gevoeligheidsanalyse' was, bedoeld om te laten zien welke kritieke omslagpunten er konden zijn in een toekomstige wereld met milieubeperkingen.

---

* In Nederland uitgebracht onder de titel: *Rapport van de Club van Rome: de grenzen aan de groei* (Aula 1972).

Maar dat waren de kleine lettertjes. Het was nog de tijd van de computeronschuld. Zoals het Engelse tijdschrift *New Internationalist* opmerkte: 'Doemvoorspellingen met de computer jagen angst aan en maken een indruk zoals geen sterveling kan. De kille redelijkheid en onvermijdelijkheid die uitgaat van die honderden miljoenen microcircuits lijkt elke mogelijkheid tot tegenspraak uit te sluiten.' De demograaf Jack Caldwell, ongetwijfeld gepikeerd dat een systeemanalist op zijn terrein kwam, was het daarmee eens: 'Forresters bewegende curves op het scherm van een terminal leken veel overtuigender in een tijd toen nog niet elk kind met een computerspelletje zoveel van die krommen als hij wilde op het tv-scherm kon toveren.'

Het trok in elk geval de aandacht. *Science*, de stem van de Amerikaanse wetenschap, wijdde er vijf pagina's aan. Opgemerkt werd dat 'het boek helemaal niets zegt over de vooronderstellingen en de formules die het hart van het model vormen'. Toen die eindelijk werden bekendgemaakt, zeiden critici dat de apocalyptische conclusies er van meet af aan in waren gestopt. De formules van het model waren door en door malthusiaans. Alles wat verkeerd was – bevolking, vervuiling, het gebruik van grondstoffen – nam exponentieel toe, terwijl al het goede, zoals technologische doorbraken, uitsluitend lineair toenam. Geen wonder dat de wereld ten onder ging in een moeras van vervuiling, uit de pan rijzende prijzen en hongersnood.

Wat de tekortkomingen ook waren, het rapport had zijn slag geslagen. Binnen twee jaar zag het er, door de oliecrisis en stijgende prijzen voor eerste levensbehoeften, naar uit dat de wereld pijlsnel op de toekomst van Meadow afstevende.

De bewijzen stapelden zich op. Er moest snel iets aan de bevolkingsgroei worden gedaan. China, het land met de meeste inwoners, was een eiland op zich dat nergens om vroeg en geen enkele hulp kreeg, dus werd de aandacht gericht op het op één na volkrijkste land van de wereld: India. De torenhoge bevolkingsgroei in dat land, daar was iedereen het over eens, moest een halt worden toegeeroepen.

7 ZES DOLLAR PER KNIP

Het malthusiaanse doemdenken over India heeft een lange traditie. In de eerste helft van de negentiende eeuw had vrijwel elke Britse koloniale satraap, voordat hij voet op Indiase bodem zette, college gehad van Malthus op het *East India College*. Net zoals de Britse bestuurders in Ierland weten ze de herhaalde hongersnoden van het land aan de overbevolking, ook al verlieten tegelijkertijd scheepsladingen graan de havens met bestemming Europa. Zo ook eind jaren 1870, toen tussen de vijf en de acht miljoen mensen doodhongerden onder het koloniale bewind, inclusief een kwart van de bevolking van Mysore. De koloniaal bestuurder Sir Evelyn Baring verklaarde in Londen in het parlement: 'Elke goedgunstige poging om de hongersnood te verzachten... dient slechts om het kwaad van de overbevolking te verergeren.'

Tegen het midden van de twintigste eeuw werd dit zelfgenoegzame fatalisme aangevuld, zij het nog niet vervangen, door een groeiende belangstelling voor geboortebeperving om het bevolkingstal toom te houden. In een enquête over de hongersnood van 1943 in Bengalen, waarin nog eens drie miljoen mensen de dood vonden, werd de aanbeveling gedaan om anticonceptieklinieken op te zetten. Groot-Brittannië stond op het punt om zich uit India terug te trekken, maar de inheemse Indiase elite was er al lang op gebrand de bevolkingsbom onklaar te maken. De maharadja van Mysore had in 1930 de eerste van overheidswege ingestelde anticonceptiekliniek geopend. Vijf jaar later nodigde de *All-India Women's Conference* Margaret Sanger uit om over een nationaal programma te komen praten. De leider van de Indiase onafhankelijkheidsbeweging, Mahatma Gandhi, was vóór onthouding (hij ging met jonge vrouwen naar bed om zijn zelfbeheersing op de proef te stellen), maar de middenklasse gaf over het algemeen de voorkeur aan geboortebeperving.

Toen India in 1947 onafhankelijk werd, had het land ongeveer 350 miljoen inwoners. Maar dat getal steeg met bijna twee procent per

jaar naarmate de gezondheidszorg – onder andere een massale campagne om malaria uit te roeien – de levensverwachting bij de geboorte in het midden van de jaren 1950 omhoog bracht van 30 naar 36 jaar. Ook de vruchtbaarheid steeg doordat gezondere vrouwen meer kinderen kregen. Het vruchtbaarheidscijfer steeg tot 6,1. Er werden twee keer zoveel mensen geboren als er stierven. De voorspelling van de overheid was dat India halverwege de jaren 1980 775 miljoen inwoners zou tellen, en dat bleek exact het geval. Ook dat, als gevolg daarvan, de mensen elk jaar één procent armer zouden worden, en dat klopte totaal niet.

Jawaharlal Nehru, de eerste premier van India, was erg vóór bevolkingscontrole. ‘We produceren steeds meer voedsel, maar ook steeds meer kinderen. Ik wou dat we minder kinderen produceerden.’ Begin 1952 kwam Nehru met het eerste plan voor bevolkingscontrole in de wereld. Het spitste zich toe op de bevordering van sterilisatie bij de man (vasectomie). ‘Onze behoefte is wanhopig groot, de mensheid doet een beroep op ons, en het is van wezenlijk belang dat we iets ondernemen om het bevolkingstal te reguleren,’ zei vice-president dr. Sarvepalli Radhakrishnan.

Maar de inwoners van India bleven prijs stellen op grote gezinnen. Dat wist Radhakrishnan heel goed. Hij was op zijn zestiende getrouwd met zijn nicht, die toen net tien was, en hij had zes kinderen. In de eerste tien jaar van de campagne voor bevolkingscontrole daalde de vruchtbaarheid niet. Integendeel, die steeg opnieuw, naar 6,5 kind per vrouw. Op dat punt bemoeiden de Amerikanen zich ermee. En met Lyndon Johnson in het Witte Huis ging het over geld.

In 1964 rekende Stephen Enke, een econoom van de *Rand Corporation*, uit wat de netto opbrengst voor de Indiase economie was per gesteriliseerde man. Dat was 279 dollar, het verschil tussen de kosten om de jongen 15 jaar te voeden tot hij volwassen was en het verwachte inkomen van de man gedurende de rest van zijn leven. In feite was zijn berekening doorgestoken kaart. Enke had een disconto in zijn berekeningen opgenomen van een kolossale 15 procent per jaar. Voor elk jaar dat India moest wachten op het inkomen dat de man als volwassene zou inbrengen, trok hij 15 procent van zijn waarde af. Dus het toekomstige inkomen van de volwassen man werd vrijwel waardeloos ten opzichte van de kosten om hem als kind te voeden. Maar, afgezien van de kleine lettertjes, dat maakte de vasectomieën, tegen 4 dollar per stuk in die tijd, wel een lucratieve investering voor de ontwikkelingshulp van de vs.

Johnson viel ervoor. Binnen een paar weken verklaarde hij op een vergadering van de VN: 'Laten wij ons voordeel doen met het feit dat een investering van minder dan vijf dollar in bevolkingscontrole honderd dollar waard is aan investeringen in economische groei.' En hij beschikte al gauw over een drukmiddel. In 1966 en 1967 kreeg India twee droogteperiodes te verduren. In het eerste jaar verscheepte de VS een vijfde van zijn graanoogst naar India. Johnson vroeg zich af of dat wel verstandig was. Nou ja, hij deed meer dan dat. Volgens zijn topadviseur Joseph Califano 'ontplofte Johnson. "Ben je nou helemaal gek geworden? Ik ga geen ontwikkelingshulp verspillen aan landen die weigeren hun bevolkingsproblemen aan te pakken".'

Johnson vond een onverwachte bondgenoot: de pas benoemde Indiase premier, Indira Gandhi, de dochter van Nehru. Als minister van Informatie had ze voor haar vader een agressieve campagne voor gezinsplanning gevoerd. Nu wilde ze meer doen dan de mensen aansporen. Na een ontmoeting tussen de twee regeringshoofden rapporteerde Johnson aan het Congres: 'De Indiase regering is van mening dat het voedselprobleem niet afdoende opgelost kan worden zonder bevolkingscontrole. De keuze is nu tussen een allesomvattend en humaan programma voor geboortebeperving of de botte bijl van de hongersnood.'

Hij bedoelde dat niet als een malthusiaanse voorspelling, maar als een dreigement: beperk de geboorten of vergeet de voedselhulp maar. En die keuze werd precies zo doorgegeven aan elk dorp in India. Op geen enkel punt zei iemand expliciet dat arme mensen aan de honger zouden worden overgeleverd als ze geen spiraaltjes of sterilisatie aanvaardden. Maar dat is wat er in de praktijk van de voedselschaarste gebeurde. Madras begon zijn burgers zes dollar te betalen voor elke doorgeknipte zaadleider. Daarna volgden Kerala, Mysore en Maharashtra, inclusief Bombay. Voor de armen was dat een manier om de hongersnood te overleven. Toen het dagelijks rantsoen onder de 1000 kilocalorieën zakte, ging het aantal sterilisaties steil omhoog, omdat de mensen het geld aannamen. In een rapport van het Ministerie van Volksgezondheid van Bihar staat: 'Het grote aantal sterilisaties in de periode 1967-68 was te wijten aan de droogte.' Vooral de Tribalen en de Dalits en andere arme paupers werden in onevenredig groten getale geopereerd. Het was de dwang van de lege maag.

Het einde van de hongersnood deed geen afbreuk aan de vastberadenheid van Indira Gandhi. Ze zal niet blij geweest zijn met de prognose van Paul Ehrlich uit 1968 dat India 'zo ver achterop is ge-

raakt in de wedren tussen bevolking en voedselvoorziening dat er geen enkele hoop is dat ze met voedselhulp ooit zichzelf zal kunnen bedruipen.' Niet verslaagd stelde de Indiase regering zich in 1968 ten doel om binnen tien jaar het geboortecijfer met 45 procent te verminderen. Sterilisatie werd een industrie. Twee jaar later richtte Kerala het eerste vasectomiekamp in. Het bleef een maand bestaan. Volgens plaatselijke berichten was het een complete kermis, met grote bonussen voor ambtenaren en contante bedragen van soms wel een maandsalaris voor de 15.000 mannen die hun zaadleiders lieten doorknippen. Negentig dokters die in twee ploegen werkten verrichtten vasectomieën in vijftig hokjes. De operaties begonnen om negen uur 's ochtends en gingen tot laat in de avond door. In de hele staat werden 60.000 vasectomieën per maand uitgevoerd, voldoende om de hele mannelijke bevolking in tien jaar tijd steriel te maken. Gujarat deed er nog een schepje bovenop en beweerde een wereldrecord te hebben gevestigd met 223.000 gesteriliseerde mannen in zestig dagen. Geen enkel ander land had ooit geprobeerd op die manier de schaar te zetten in zijn vruchtbaarheid.

Maar na de volkstelling van 1971 bleek dat in weerwil van die koortsachtige activiteit het inwonertal van het land sinds 1961 met 109 miljoen was gestegen – meer dan de hele bevolking van welk ander land dan ook op vier na. En het sterilisatieprogramma was op zijn retour. Van de mensen die bereid waren zich te laten steriliseren had bijna iedereen het al gedaan. In 1974-75 werden maar 1,4 miljoen operaties verricht. En veel daarvan hadden meer te maken met het behalen van doelstellingen dan met het beperken van het geboortecijfer. Seniele tachtigjarige mannen lieten zich in Madras steriliseren voor het geld. Meer dan de helft van de mannen in Uttar Pradesh die onder de schaar gingen was boven de vijftig. Vrouwen lieten hun spiraaltjes door plaatselijke vroedvrouwen verwijderen zodat ze een nieuw konden laten plaatsen en wederom geld incasseren.

Gandhi stond voor een acutere crisis. De rechtbank had haar veroordeeld wegens het gebruik van het overheidsapparaat om haar verkiezingsoverwinning veilig te stellen. Ze reageerde met het afkondigen van de noodtoestand en begon haar tegenstanders op te pakken. Ze maakte gebruik van het feit dat de grondwet tijdelijk buiten werking was gesteld om het land een nieuwe Nationale Bevolkingspolitiek op te leggen. De beer was los. De motivatie voor de politiek luidde: 'Het is duidelijk dat simpelweg wachten tot onderwijs en economische ontwikkeling voor een daling van de vruchtbaarheid

zorgen geen werkbare oplossing is. Juist door de toename van de bevolking verloopt de economische ontwikkeling traag en valt moeilijker te realiseren. De tijd dringt en de bevolking groeit zo hard dat we deze vicieuze cirkel moeten doorbreken en de koe bij de horens vatten... Wanneer de wetgevende macht [van een Indiase deelstaat], in de uitoefening van haar bevoegdheid, besluit dat de tijd rijp is om wetten uit te vaardigen voor gedwongen sterilisatie, dan kan dat.'

De Rubicon was overgestoken, het woord 'gedwongen' was gevallen. En de reactie van de internationale bevolkingsbureaus liet niet op zich wachten. De UNFPA, de IPPF in Londen, de *Swedish International Development Cooperation Agency* (SIDA) en andere verhoogden hun budget voor gezinsplanning in India. Medewerkers van de Wereld Bank in Delhi stuurden telegrammen naar het thuisland om geld te vragen voor 'nieuwe, krachtiger campagnes voor gezinsplanning'. De directeur van de bank, Robert McNamara, schreef: 'Eindelijk maakt India serieus werk van haar bevolkingsprobleem.'

Gandhi zei in navolging van Garrett Hardin: 'Een aantal individuele rechten zal moeten worden opgeschort... voor de mensenrechten van de natie, het recht op leven, het recht op vooruitgang.' Ze belaste haar jongste, en naar verluidt nogal verwend, zoon Sanjay met de taak om de politiek door te drijven. Hij was toen nog maar net 29 en had geen officiële positie. Hij combineerde een herstel van de sterilisatiekampen met brutere methoden, veelal uitgevoerd door zijn vriend Jagmohan van de *Delhi Development Authority*. En hij had de pik op moslims.

Om drie uur in de ochtend van een novemberdag omsingelde de politie het moslimdorp Uttawar. De inwoners werden gewekt door luidsprekers die alle mannen van boven de vijftien opdracht gaven zich te verzamelen bij de bushalte. Toen ze gehoorzaamden, werden ongeveer 400 van hen meegevoerd, de meesten naar de heilige hindoestad Palwal, waar ze onder dwang werden gesteriliseerd. Het dorp was het mikpunt omdat het zich tegen de sterilisatieplannen had verzet. In Delhi begonnen de twee mannen aan een gewelddadige 'zuivering' van de krottenwijken in de stad, waar de moslims wonen. Van ongeveer een kwart miljoen mensen werden de huizen gesloopt. Echtparen moesten een sterilisatiebewijs kunnen tonen als ze in aanmerking wilden komen voor een nieuwe woning. Dat gebeurde twee weken nadat de politie meer dan veertig mensen had gedood in een demonstratie tegen gedwongen sterilisatie die in Muzaffarnagar, in Uttar Pradesh, was gehouden.

In het hele land kregen de ambtenaren, tot aan de laagste toe, quota opgelegd voor het aantal 'vrijwilligers' dat ze aan de sterilisatiekampen moesten leveren. De kermis was voorbij. De lokkertjes hadden plaatsgemaakt voor de karwats. Sterilisatie werd een voorwaarde voor alles, van een riksja-vergunning tot gezondheidszorg, en van water om het land te bevoeien tot bonkaarten. In het hele land begon de centrale overheid mensen gevangen te nemen die drie of meer kinderen hadden en weigerden zich te laten steriliseren. In de twee jaar dat de noodtoestand duurde werden in India meer dan 19 miljoen sterilisaties uitgevoerd, waarvan driekwart op mannen.

Een Indiase krant schreef later: 'Duizenden en nog eens duizenden mensen, voor het merendeel armen en analfabeten, werden als vee bijeengedreven om onder het mes te gaan en vervolgens bijgeschreven te worden in de statistieken van quota die twee- tot drievoudig gehaald werden... Of de persoon die onder het mes ging achttien was of zestig, of hij getrouwd was of niet, of hij zes kinderen had of geen, dat maakte niets uit, want de bedoeling was indrukwekkende cijfers te laten zien als teken van loyaliteit aan de toenmalige machthebbers in New Delhi.'

Maakten de internationale geldschietters van dit alles zich zorgen over het gedwongen karakter? Schijnbaar niet, wat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens ook zei. Men keek alleen naar de cijfers. Op het hoogtepunt van de campagne bracht McNamara een bezoek aan de verantwoordelijke minister voor gezinsplanning, de zoon van de laatste prinselijk heerser van Kasjmier, om hem te feliciteren. In Washington verklaarde de staf van McNamara tegenover het UNFPA dat zij geen formeel politiek standpunt voor of tegen gedwongen sterilisatie innamen. Peter Hegardt van het SIDA rapporteerde aan Stockholm dat 'zelfs jonge en ongetrouwde mannen min of meer naar het sterilisatiebureau werden gesleurd.' Dat weerhield zijn opdrachtgevers er niet van de financiering te verhogen.

Het was destijds de communis opinio dat in de 'oorlog' tegen de bevolkingsgroei alles wat werkte geoorloofd was. Een jaar eerder had de nestor van de demografie in Amerika, Kingsley Davis, in het eerste nummer van de *Population and Development Review*, het nieuwe tijdschrift van de *Population Council*, geschreven dat 'de enige macht om een bevolkingsgroei in de hand te houden, een sterke regering lijkt te zijn.' Hij voorspelde dat er behoefte zou komen aan 'een totalitaire regering... die over een gedweë massa van laaggeschoolde maar door en door geïndoctrineerde stedelingen heerst... die lijdzaam aanvaardden wat er voor ze wordt beslist.'

De politiek van dwang was een tragische vergissing. Duizenden mensen overleden aan knoeierig uitgevoerd sterilisaties tijdens de Indiase noodtoestand. En de laaggeschoolde massa's bleken verre van gedwee. De kranten werd verboden te schrijven over zowel de sterfgevallen als de wijd verbreide demonstraties tegen het sterilisatieprogramma. Dus toen Gandhi het einde van de noodtoestand afkondigde en nieuwe algemene verkiezingen uitschreef, moet ze op een gemakkelijke overwinning hebben gerekend. Maar de grootste democratische verkiezingen in de geschiedenis ontzetten haar *Congress Party*, na dertig jaar aan de regering te zijn geweest, uit de macht. Zoals het weekblad *Time* later concludeerde: 'Eén kwestie vooral heeft Indira Gandhi de kop gekost: haar sterilisatiecampagne.'

Het ontkennen kon beginnen. Niemand in de internationale gemeenschap, leek het, had zijn goedkeuring of zijn samenwerking verleend aan, of was zich zelfs maar bewust geweest van, de anticonceptieknuppel waarmee het Indiase volk was afgerost. Al stond het toch vrij duidelijk in het *National Population Plan* van Gandhi. Alleen de Australische demograaf Jack Caldwell schijnt zijn nek te hebben uitgestoken tijdens het voltrekken van de tragedie. In 2008 vertelde hij in *Science* dat hij en zijn vrouw Pat 'haastig naar Delhi gingen om wetenschappers en diplomaten te vertellen wat er aan de hand was; de laatsten zeiden dat we ons niet moesten bemoeien met wat de Indiërs op hun manier deden.' Jammer genoeg vertelde hij niet hoe de wetenschappers hadden gereageerd.

Velen van hen die de andere kant op keken zeggen nu dat de campagne de zaak van de gezinsplanning in India tientallen jaren heeft vertraagd. De Britse demograaf John Cleland zegt dat het allemaal niet nodig was. 'Als Indira Gandhi had geweten hoe effectief vrijwillige gezinsplanning is – de combinatie van moderne anticonceptiemiddelen en veilige abortus... dan zou haar regering die treurige en rampzalige weg niet hebben bewandeld.' Maar hetzelfde kan gezegd worden van het hele establishment in de wereld van de demografische controle.

Hoe het ook zij, er kwam een tegenbeweging op gang tegen gedwongen bevolkingscontrole – en die zou verreikende consequenties hebben. In Washington bereikten de *Population Council* en de *Rockefeller Foundation* berichten over protest van het publiek tegen hun programma's. En zelfs intern rommelde het. Een jongere generatie activisten, vooral vrouwen, waren het niet eens met de attitudes en de methoden van hun mannelijke voorgangers. Rockefeller's eerste

assistente, de gezondheidsactiviste Joan Dulop, klaagde tegen hem in een memo dat 'een zeer gering aantal mannen het voor het zeggen heeft op dit terrein.'

En niet alleen bekommerden ze zich om bevolkingspolitiek: ze waren ook feministisch en libertair, ze waren van de generatie van de flowerpower en Greenpeace en de Vietnamdemonstraties. Voor hen waren de retoriek van de Koude Oorlog en Hardins moraal van de reddingsboot anathema. Ze kwamen massaal in juni 1972 naar de VN-milieuconferentie in Stockholm en keerden zich tegen het idee dat een teveel aan arme mensen het grootste ecologische probleem van de wereld was. Het was veeleer de overconsumptie van de rijke landen, zeiden ze. Ook daagden ze de oude garde uit op de Wereldbevolkings Conferentie die in 1974 in Boekarest werd gehouden. Germaine Greer en Betty Friedan wezen erop dat het Wereld Bevolkings Plan dat daar besproken werd door mannen geschreven was en welgeteld één passage bevatte die specifiek over vrouwen ging. Medewerkers van het UNFPA namen deel aan het protest tegen de Indiase sterilisatiekampen. Het was een nederlaag voor het establishment in de wereld van de bevolkingscontrole, een 'deemoedigende ervaring', zoals Frank Notestein het later verwoordde.

Na de Indiase noodtoestand breidde de tegenbeweging zich uit. Vijf dagen na de verkiezingsnederlaag van Gandhi gaf de PPF – de grootste financier van de Indiase sterilisatie – toe dat 'geen enkele sterilisatie dient te worden uitgevoerd zonder dat de betrokken persoon vrijwillig en zonder dwang instemt na volledig te zijn geïnformeerd'. In Zweden noemden ze de voorafgaande twee jaar het 'Watergate van SIDA', en de organisatie werd verplicht te stoppen met de financiering van bevolkingsprogramma's in India. In Iran veroordeelde de ayatollah Khomeini gezinsplanning als een instrument van het westers imperialisme toen hij de macht overnam van de Shah, die er een fervent voorstander van was.

Misschien voert het te ver te beweren dat de opkomst van het moderne moslimfundamentalisme terug te voeren is op een verzet tegen de westers geïnspireerde bevolkingspolitiek. Maar in elk geval deed die politiek het imago van het Westen in de ontwikkelingslanden geen goed. Ze speelde zelfs een rol in de opkomst van de anti-abortusbeweging in het Amerikaanse middenwesten, een beweging die Ronald Reagan in 1980 aan de macht bracht.

Maar toch, ergens was er onderweg iets gebeurd dat werkte. Precies op het moment dat de gedwongen bevolkingscontrole-tegen-elke-prijs een nederlaag leed, werd ook duidelijk dat de bevolkingsexplosie over zijn hoogtepunt heen was. Dat de bevolkingsebom onschadelijk was gemaakt. In de jaren 1970 begon het vruchtbaarheidscijfer van India te dalen. Aan het eind van dat decennium kregen vrouwen al gemiddeld één kind minder dan aan het begin. Het nieuwe Indiase vruchtbaarheidscijfer van 5,4 was het laagste tot dan toe gemeten. En het was een wereldwijd fenomeen. Indonesië en Brazilië, Thailand en Maleisië, Taiwan en Trinidad, Colombia en Bangladesh, en nog vele andere arme landen, rapporteerden allemaal voor het eerst een dalend vruchtbaarheidscijfer. Vanaf het begin van de jaren 1970 werd de jaarlijkse groei van de wereldbevolking steeds kleiner. Van een piek van 2,1 procent was het getal in 1984 gezakt tot 1,7 procent. Na jaren van verhoogde voorspellingen van de toekomstige bevolkingsgroei, begon de VN ze te verminderen.

8 DE GROENE REVOLUTIE

Jitabhai Chowdhury neemt tegenwoordig deel aan de markteconomie. Vroeger teelde hij een beetje sorghum om zijn gezin te eten te geven op zijn kleine lapje grond in het droge gebied van het Indiase Gujarat. Nu heeft hij een waterpomp om het water in de grondlaag onder zijn akker op te pompen en zijn alfalfa de besproeien. De alfalfa voert hij aan zijn drie buffels. Op een ochtend in 2004 zag ik hem naar het dorp lopen met een volle melkbus om aan de Amul Zuivelfabriek te verkopen. Hij vertelde me over zijn twee kinderen, een jongen en een meisje. ‘Ik wil dat ze naar school gaan en een baan krijgen. Ik heb ze op de boerderij niet meer nodig.’

Duizend kilometer naar het zuiden, in de buurt van Tiptur in Tamil Nadu, vertelde Ratnama me hoe ze vroeger samen met haar man op de boerderijen van anderen moest gaan werken, omdat ze van hun eigen land niet konden leven. Nu blijven ze thuis en halen overvloedige rijstooigsten binnen en telen daarnaast nog augurken, bananen en bloemen op hun twee hectaren – producten die ze op de lokale markten verkopen. Ratnama zegt stralend: ‘Vroeger stalen we van andere boeren om te kunnen overleven. We leden honger. Nu stelen anderen van ons. We hebben een nieuw huis gebouwd van de opbrengst en kunnen geld lenen bij de lokale bank.’

Dit zijn twee verhalen – geen speciale, alleen maar typische – van de honderden die ik over de hele wereld gehoord heb, van India tot Bangladesh tot Indonesië en Kenia, van Mexico tot de Filippijnen, in landen met een grote bevolkingsgroei waar ooit hongersnood dreigde en die van voedselhulp afhankelijk waren maar die zich nu grotendeels zelf voeden. Ze geven in menselijke dimensies weer wat het was dat de wereld in de laatste dertig jaar van de twintigste eeuw heeft gered. Waarom de ijzingwekkende voorspellingen van Vogt aan het eind van de jaren 1940 nooit zijn uitgekomen. Waarom in de jaren 1980 geen miljarden mensen van honger zijn omgekomen, zoals Ehrlich had voorspeld.

Vanaf de tijd dat de ornitholoog Vogt zijn veldkijker neerlegde en zijn pen oppakte werden de veredelaars van gewassen voortdurend bestookt met voorspellingen over wereldwijde hongersnoden. Ze beschouwden het als hun plicht ervoor te zorgen dat elke maag gevuld werd – en dat in een wereld waar in iets meer dan tien jaar een miljard mensen bijkwamen. Ze wisten dat de wereld zich niet langer kon voeden door bossen te kappen, moerassen droog te leggen en steeds hoger gelegen land op de berghellingen te bewerken. Hun heilige graal was een nieuwe generatie marktgewassen zoals rijst, maïs en graan waarvan de opbrengst per hectare vertwee- of verdrievoudigd kon worden.

Ze zochten de hele wereld af, op elke boerderij, achter elke heg en in elke woestijn, op zoek naar planten met de genetische bouwstenen om die nieuwe supergewassen te kweken. Het was bijna letterlijk zoeken naar een speld in een hooiberg, maar ze vonden hem. Ze vonden oeroude, half vergeten graanvariëteiten die, als ze goed bemest en bevloeid werden, grote aren konden dragen zonder om te vallen. Daarom worden die nieuwe gewassen vaak ‘dwergvariëteiten’ genoemd.

Wie financierde dat onderzoek? Welnu, onze oude vrienden, de erfgenamen van Standard Oil: de *Rockefeller Foundation*. In de jaren 1940 begon de stichting onderzoekers in Mexico te betalen voor het kweken van betere graan- en maïssoorten. Het nu legendarische hoofd van die onderneming was Norman Borlaugh, wiens dwergvariëteiten de maïsopbrengst van het land uiteindelijk verdrievoudigden en het van een importeur tot een grote exporteur van maïs maakte. In 1967, net in de tijd dat Paul Ehrlich zijn boek over de bevolkingsexplosie begon te schrijven, werd de beslissing genomen om die dwergvariëteiten uit Mexico over de hele wereld te planten.

Destijds produceerden alleen de tien rijkste landen meer voedsel dan ze consumeerden. De rest werd voor het merendeel in leven gehouden met import uit de vs, Canada en Australië. De eerste opdracht was meer landen voldoende basisvoeding te laten produceren om zichzelf te eten te geven. De eerste bestemmingen voor de Mexicaanse supervariëteiten waren dan ook de akkers van India en Pakistan, waar op dat moment droogte heerste, die leidde tot hongersnood.

Zouden ze aanslaan in Azië? Ehrlich erkende in *De bevolkingsexplosie* dat ‘de ontwikkeling en distributie van nieuwe graansoorten die rijke, overvloedige oogsten opleveren momenteel het project met

de grootste kans van slagen is om de omvang van komende hongersnoden te verminderen.' Maar hij was er niet van overtuigd dat het zou gebeuren. Gelukkig was zijn pessimisme onterecht. Tegen het midden van de jaren 1970 was de opbrengst van maïs en graan ook in India verdubbeld. En Borlaugh kreeg de Nobelprijs.

Tegelijkertijd probeerden wetenschappers dezelfde truc uit te halen met rijst. In 1960 richtten de *Rockefeller Foundation* en de *Ford Foundation* gezamenlijk het *Rice Research Institute* op, vlak buiten Manila, de hoofdstad van de Filippijnen. Ze kruisten een rijstvariëteit met een grote korrel uit Indonesië met een dwergstam-variëteit uit Taiwan. Het product daarvan, IR8 ofwel 'wonderrijst', werd snel in alle rijstvelden van Azië geplant. Op de Filippijnen kreeg het hoofd van het *National Rice Sufficiency Program*, Rafael Salas, lof toegezwaaid omdat hij de productie vooruit had laten lopen op de snel groeiende bevolking. De nieuwe rijst zorgde voor een herverkiezing in 1969 van president Ferdinand Marcos, die voor de komende twintig jaar Amerika's anticommunistische sterke man in Azië werd. En dankzij de connectie met Rockefeller kreeg Salas een baan in New York, waar hij leiding ging geven aan het UNFPA. De Aziatische rijstkommen liepen over. In de dertig jaar na 1963 was de voedselproductie in Azië als geheel 36 procent groter dan de bevolkingsgroei, en in Oost-Azië 47 procent.

Washington was in zijn nopjes, want het weinig bekende verhaal van de groene revolutie is de manier waarop de vs de rode revolutie voorkwam. 'Het rijstprogramma kwam voornamelijk voort uit de Amerikaanse bezorgdheid over een mogelijke verbreiding van het Chinese communisme,' zegt de Canadese milieuhistoricus John McNeil. USAID haastte zich om de producten van de groene revolutie overal in de landen 'rondom de communistische wereld te distribueren, van Turkije tot Korea, als een middel om de lokroep van de socialistische revolutie te smoren.' De nieuwe variëteiten, zo redeneerde Washington, zouden de mensen rijker en gelukkiger maken en een halt toeroepen aan het gevreesde socialistische antwoord op de bevolkingsgroei: de verdeling onder kleine boeren van grote landerijen, die vaak eigendom waren van Amerikaanse ondernemingen.

In dit licht bezien waren de groene revolutie en de bevolkingscontrole allebei onderdeel van een truc om de kapitalistische status quo te handhaven. Zeker is het zo dat de rijst van de groene revolutie een strafcampagne tegen bevolkingsgroei in de meeste landen binnen de Amerikaanse invloedssfeer samengingen. De Wereld Bank,

vooral met voormalig minister van Defensie Robert McNamara aan het hoofd, investeerde fors in landwegen en spiraaltjes, stuwdammen en condooms, kunstmestfabrieken en laparoscopie. Niemand beschouwde de twee strategieën als alternatieven. Borlaugh waarschuwde bij de aanvaarding van de Nobelprijs in 1970 voor 'het bevolkingsmonster' en zei dat 'de angstaanjagende macht van de menselijke voortplanting ook aan banden moet worden gelegd, anders zal het succes van de groene revolutie slechts kortstondig zijn.'

Maar dat platte verhaal van de Pax Americana is niet de hele waarheid. Kennelijk wisten de westerse gewassenexperts het destijds niet, maar de Chinezen waren hen voor geweest. De kwekers van voorzitter Mao werden vaak met spot overladen vanwege hun geloof in de malle theorieën van de Russische wetenschapper Trofim Lysenko, maar ook zij wilden meer rijst. En in 1959, voordat het Filippijnse rijstlaboratorium zelfs maar open was, teelden ze al een variëteit met een grote opbrengst waarbij ze gebruikmaakten van hetzelfde Taiwanese 'dwerfgen'. In 1965, een jaar vóór de vrijgave van 1R8, groeide de hybride op miljoenen hectaren in Zuid-China.

Wat de politiek ook was en wie wat ook voor het eerst ontdekte, de groene revolutie zorgde ervoor dat de wereld gevoed werd in de decennia van de grootste bevolkingsgroei. China bereikte in 1980 de één miljard inwoners, twintig jaar eerder dan Vogt had voorspeld, maar slaagde er nog steeds in zichzelf te bedruipen – iets waarvan Vogt had gezegd dat het 'in elk geval onmogelijk was'. Vogt had over India gezegd dat er 'in de hele wereld waarschijnlijk geen gebied is dat er zo ellendig aan toe is en vrijwel zeker geen met zo weinig hoop.' Ook de bevolking van India was verdubbeld, maar ook zijn voedselproductie en zijn levensverwachting.

Dat zou reden moeten zijn om te juichen. In één klap was de wereld bevrijd van zijn malthusiaanse, zijn vogtiaanse en zijn ehrliaanse knellende banden. Binnen twintig jaar gebruikte driekwart van de boeren in de ontwikkelingslanden de nieuwe variëteiten. De wereldvoedselproductie was lang vóór de wereldbevolking verdubbeld. Alleen in Afrika, waar de plaatselijke gewassen geen groene revolutie doorliepen kon de voedselproductie de bevolkingsgroei niet bijbenen. De gemiddelde hoeveelheid calorieën per persoon in de arme landen nam met een kwart toe, van 2100 kilocalorieën per dag tot 2650, en dat bij een geschatte behoefte van 2500.

Maar niet iedereen hangt de vlag uit. Het lijkt tegenstrijdig, maar in een vroeg stadium van de groene revolutie maakten de weten-

schappers een aantal keuzen die bepalend waren voor het soort revolutie die ze gingen ontketenen en die op het eerste gezicht fout waren. Twee daarvan springen eruit. Ten eerste besloten ze gewassen te telen die een hoge opbrengst hadden op goede bodem en met veel kunstmesten en, waar nodig, irrigatie. Ten tweede ontwikkelden ze variëteiten die met machines konden worden geoogst.

Dat was nogal raar. De nieuwe gewassen vereisten een grote kapitaalinvestering om het hoogste rendement eruit te halen, maar ze vereisten weinig handenarbeid op het land. De arme boeren in ontwikkelingslanden hadden echter geen kapitaal, terwijl ze dankzij de snelle bevolkingsgroei zwommen in de arbeidskrachten. De dwaasheid van die discrepantie werd destijds al gesignaleerd. De Zweedse econoom Gunnar Myrdal zei dat de Aziatische landbouw meer en niet minder arbeidsintensief diende te worden. Maar de teerling was geworpen. Zoals Jack Caldwell zegt: 'Na de groene revolutie had je geen kinderen meer nodig om het land te bewerken. Op de meeste bedrijven kunnen twee of drie mensen het hele jaar door het werk doen.'

Dat had twee gevolgen. Ten eerste trokken de arbeidskrachten die door de nieuwe landbouw overbodig waren geworden naar de stad. Ze vulden de uitpuilende Aziatische megasteden die, althans tot nog toe, gevoed werden door de goedkope gewassen van de groene revolutie. Ten tweede, door kapitaal boven arbeid te stellen, ontmoedigde de groene revolutie grote gezinnen. Kinderen hadden geen plaats op de boerderijen van de groene revolutie. In plaats van goedkope arbeidskrachten te leveren kostten ze kapitaal dat broodnodig was voor investeringen in de nieuwe landbouwmethoden. Wat op het eerste gezicht een slechte strategie lijkt kan als een geniale vondst worden beschouwd. Veel wetenschappers, onder wie Caldwell, denken dat de groene revolutie een van de krachtigste drijfveren was achter de dalende vruchtbaarheid in Azië, omdat die kinderen letterlijk overbodig maakte.

Niettemin is de bijkomende schade enorm geweest, vooral voor het milieu. Door boeren aan te moedigen op te houden met het planten van hun lokale graansoorten, werden de enorme oppervlakten land, die nu allemaal bebouwd werden met dezelfde hoog renderende gewassen, veel kwetsbaarder voor parasieten en ziekten. Op dit moment vernielt een kwaadaardige nieuwe ziekte, die 'zwarte roest' genoemd wordt, de graanakkers over de hele wereld. Tot nog toe was de reactie op elke nieuwe bedreiging meer bestrijdingsmiddelen – bestrijdingsmiddelen waaraan elk jaar naar schatting 20.000 mensen

overlijden en die het milieu vervuilen van de tropen tot de Noorderlijke IJszee. Maar die bestrijdingsmiddelen worden steeds minder effectief doordat de ziekteverwekkers er weerstand tegen ontwikkelen.

De nieuwe gewassen hebben ook voor het merendeel veel dorst. Hun opbrengst per ton irrigatiewater is vaak lager dan van de traditionele gewassen waar ze voor in de plaats gekomen zijn. De wereld produceert twee keer zoveel voedsel als een generatie geleden, maar daar is bijna drie keer zoveel water voor nodig. Dus moesten honderden rivieren in de tropen worden afgedamd en omgeleid. Het gevolg is drooggevallen rivieren van de Rio Grande in Mexico tot de Indus in Pakistan en de Gele Rivier in China. Water in plaats van land is tegenwoordig in het grootste deel van de wereld de remmende factor op de voedselproductie.

Ik ken veel mensen die de groene revolutie als een ramp beschouwen. Ze zeggen dat miljarden kleine boertjes erdoor gevangen worden gehouden in een vermarkte, geglobaliseerde, gemechaniseerde, energieverblindende, klimaatverpestende, biodiversiteitvernietigende manier van voedsel produceren. Ik vind dat ze een punt hebben. En het had anders gedaan kunnen worden. Maar zien ze dan liever miljarden mensen sterven? De groene revolutie, hoe gebrekkig ook, heeft ervoor gezorgd dat de graanschuren gevuld bleven in een tijd dat de bevolking groeide zoals nog nooit tevoren en zoals waarschijnlijk ook nooit meer zal gebeuren. En ze heeft, behalve op plaatsen waar de mensen te arm waren om het beschikbare voedsel in de winkels te kopen, de wereld te eten gegeven. Ik ontken niet dat er nog veel ondervoeding is in sommige landen waar de groene revolutie heeft plaatsgevonden. De meest recente cijfers wijzen erop dat 46 procent van de Indiase kinderen ondervoed is. Maar dat is een kwestie van ondergewicht, niet van verhogering. De zaken staan er geweldig veel beter voor dan tijdens de regelrechte hongersnoden van de jaren 1960.

Overal waar nu hongersnood heerst – tegenwoordig meestal in Afrika – is het probleem vrijwel nooit een tekort aan voedsel, maar eerder een kwestie van armoede. Meestal is het voedsel er wel, maar kunnen degenen wier oogst is mislukt het niet betalen. De armoede is een schande, maar de productie van voedsel is een triomf. Het wereldwijde systeem van voedselleverantie is verre van volmaakt. Maar om nu te zeggen dat de groene revolutie een deel van het probleem is, dat lijkt me te ver gaan en dat zal op de meeste landbouwbedrijven in de wereld niet worden beaamd. Zeker niet door Ratnama en Jitabhai.

En de groene revolutie heeft miljarden mensen voor het eerst toegang gegeven tot de geldeconomie om tv's en ijskasten en motorfietsen en fastfood en goedkope kleren en mobiele telefoons en een heleboel meer te kopen. Als u dat verkeerd vindt, moet u bereid zijn de uwe op te geven.

Een paar decennia lang haalde de groene revolutie de wind uit de zeilen van de demografische doemdenkers. In plaats daarvan brachten de supergewassen en de wereld die daar het gevolg van was superoptimisten voort, overvloeddenkers zoals de econoom Julian Simon van de rechtse *Heritage Foundation* in Washington. Simon bezat het vuur van de bekeerling. In de jaren 1960 was hij een expert in post-order-marketing en had een keer het onwaarschijnlijke aantal van 200.000 exemplaren van een boek over het onderwerp verkocht. Nadat hij *De bevolkingsexplosie* van Ehrlich gelezen had, schreef hij pamfletten over hoe je door middel van marketing vrouwen kon overhalen minder kinderen te krijgen.

Maar deze heraut van de beweging voor bevolgingscontrole veranderde van gedachten betreffende het feit dat meer kinderen een gevaar waren voor onze planeet. Hij bedacht dat als een groeiende bevolking een tekort aan grondstoffen veroorzaakt, er technische innovaties zullen komen om die tekorten op te heffen. Toen de Engelsen in de achttiende eeuw hout tekort kwamen, zei hij, gingen ze geen kou lijden. In plaats daarvan begonnen ze kolen te stoken en brachten ze de industriële revolutie op gang. Toen in het midden van de negentiende eeuw walvisolie schaars werd in Amerika, begonnen ze naar olie in de grond te boren om hun lampen op te laten branden. Als de olie in de grond opraakt, redeneerde hij, dan vinden we wel iets beters. Uitvindingen worden uit nood geboren. En niet alleen dat: hoe groter de nood, hoe beter de uitvinding.

In de jaren 1980 en 1990 had Simon een hele fanclub die zijn redenering deelde dat er geen grenzen waren aan de groei. Dat Malthus en zijn moderne volgelingen zoals Ehrlich en Meadows het helemaal bij het verkeerde eind hadden. Dat de bevolkingsgroei weliswaar meer monden produceerde om te voeden, maar ook 'meer arbeidskrachten en meer denkers'. Dat, zoals Nicholas Eberstadt, de huisdemograaf van het neoconservatieve *American Enterprise Institute* in Washington, het tegenwoordig zegt, 'in laatste instantie de welvaart van landen in de moderne wereld niet zit in mijnen of bossen of voorraden natuurlijke grondstoffen, maar in mensen – in menselijke grondstof.

En menselijke wezens zijn rationele, berekende actoren die ernaar streven hun omstandigheden te verbeteren – geen stomme beesten die zich voortplanten zonder aan de toekomst te denken.

Simon verschoof het ideologisch meubilair een beetje. In de tijd van Malthus waren vrije-marktdenkers pessimisten die het groeiend aantal armen, waar ze bang voor waren, demoniseerden, terwijl sociaal hervormers optimisten waren die het malthusiaanse gedachtegoed beschouwden als een ideologie om de onrechtvaardigheden van de vrije markt te verdoezelen. Zo lagen de zaken nog ruwweg in de jaren 1970. Maar in de jaren 1980 waren vrije-marktdenkers als Simon de optimisten die voor ongebreidelde voortplanting waren, terwijl de sociaal hervormers de pessimisten waren die de dreiging van de malthusiaanse horizon zagen. Dat betekent niet dat de een of de ander gelijk had, maar het is wel opmerkelijk.

Simons optimisme won terrein toen de oogsten overvloediger werden en de prijzen daalden. *Reaganomics* scheen te werken en Malthus leek steeds minder een ziener die zijn tijd vooruit was en steeds meer een duffe ouwe pennenlikker van twee eeuwen geleden. In 1985 zei Simon tegen me: 'Al eeuwenlang worden de dingen steeds beter en goedkoper. Er is geen reden om aan te nemen dat dit ophoudt. De oliecrisis [van 1973-1980] was een stuiptrekking, geen fundamentele verandering. De natuurlijke hulpbronnen zijn in economische zin niet eindig en de bevolkingsgroei zal waarschijnlijk op de lange termijn een gunstig effect hebben op de natuurlijke hulpbronnen.'

De groenen lachten. In 1980 daagde Ehrlich Simon voor de hele wereld uit tot een weddenschap. Hij wedde dat de prijzen van vijf metalen – chroom, koper, nikkel, tin en wolfrام – in de komende tien jaar zouden stijgen. Simon wedde dat ze zouden dalen. Simon won op alle vijf de metalen, in een tijd dat de wereldbevolking groeide met 800 miljoen en de wereldeconomie bloeide. Hij won omdat plastic, glasvezels, keramiek en aluminium allemaal bijdroegen tot een vermindering van de vraag naar de door Ehrlich gekozen metalen. Het kritische tekort van die metalen bleek uit de lucht gegrepen, zoals Simon had voorspeld. In 1990 stuurde Ehrlich een cheque voor 576,07 dollar.

Maar de discussie ging niet alleen over metalen. Over de kwestie van voedselproductie citeerde Simon een obscure Deense econoom, een zekere Ester Boserup. In de jaren 1960 had Boserup, na twintig jaar als landbouwadviseur in India en heel Afrika voor de VN te hebben gewerkt, een al even obscuur boek gepubliceerd onder de titel

The Conditions of Agricultural Growth ('De voorwaarden voor groei in de landbouw'). Daarin stelde ze dat de bevolkingsgroei de technische vooruitgang in de landbouw stimuleert, waarna vervolgens die grotere bevolking gevoed kan worden. De hele geschiedenis door hadden de boeren voor brood op de plank gezorgd, eerst door vuur en daarmee bijlen te maken, daarna ploegen en paardentuigen, vervolgens hadden ze de wisselbouw uitgevonden, tractors, anorganische kunstmesten en de hybriden van de groene revolutie. Boserup zag geen einde aan de innovaties en dus geen einde aan de groei. 'Mijn conclusie was het tegendeel van de heersende opinie van die tijd, toen men dacht dat de draagkracht van de aarde vrijwel uitgeput was,' schreef ze later.

Ik kwam het boek van Simon, *The Ultimate Resource* ('De ultieme grondstof') voor het eerst in 1984 in een boekwinkel tegen. Ik bereidde me voor op een verslag van de Wereld Bevolkings Conferentie in Mexico-Stad. Hoe ik ook probeerde, ik slaagde er niet in een gat te schieten in zijn redenering. Ik deed zelf onderzoek, ik keek naar de bevolkings- en de welvaartsstatistieken van de armste landen. Er was geen verband tussen. De tien rijkste landen van Afrika hadden vrijwel dezelfde bevolkingsgroei als de tien armste. Ik schreef uiteindelijk een hoofdartikel met de omslagtitel 'Geen grenzen aan de groei'.

Ehrlich zegt dat de grenzen niet verdwenen zijn. Ooit zal de klap komen. De groene revolutie heeft die alleen maar uitgesteld. Het verleden biedt geen garantie voor de toekomst. En als eenmaal bepaalde omslagpunten gepasseerd zijn, dan is er geen weg terug meer. Hij vergelijkt Simon met de man die van het Empire State Building springt en halverwege schreeuwt dat er niets aan de hand is. Simon overleed in 1998, op 66-jarige leeftijd. Ehrlich die maar net drie maanden na hem, in 1932, geboren werd, is ten tijde van het schrijven van dit boek nog springlevend. En dat geldt ook voor zijn redenering. Ik kom er nog op terug.

9 EÉN KIND

De bevolkingspolitiek van China in de afgelopen vijftig jaar is bepaald door de laatste levensjaren van één man: Ma Yinchu. Hij was de zoon van een kleine rijstdestilleerder en hij had al een glanzende carrière achter de rug als econoom toen hij op 69-jarige leeftijd de eerste communistische rector werd van de Universiteit van Beijing. In juli 1957, na zes jaar op die post te hebben gezeten, werd hij uitgenodigd om een voordracht te houden op het Nationaal Volkscongres, het hoogste staatsorgaan van China. Hij noemde zijn lezing *Xin renkoulun*, ofwel ‘nieuwe bevolkingstheorie’. Het *Volksdagblad* vond de inhoud belangwekkend genoeg om hem integraal af te drukken. Toen was de beer los.

Het rapport van Ma was in voorzichtige bewoordingen gesteld en hield allerlei slagen om de arm, maar was niettemin een directe aanval op de heilige geloofsstellingen van de nationale leider Mao Zedong – dat een talrijkere bevolking China machtiger en beter zou maken. Een paar jaar eerder had Ma een pelgrimage gemaakt naar zijn geboortedorp Pukou, buiten Shengzou, ten zuiden van Sjanghai. Hij zag een enorme aanwas van kleine kinderen. Een van zijn neefjes had elf kinderen en was daardoor in de schulden geraakt. Terug in Beijing bekeek Ma de volkstelling van 1953 en ontdekte dat dit een landelijk verschijnsel was. China had in de tijd daarvoor de snelste bevolkingsgroei beleefd die ooit voor een land was opgetekend. Op het vasteland van China woonden 583 miljoen mensen, 100 miljoen meer dan bij de vorige volkstelling.

Dat was een nationale crisis, zei Ma op het Volkscongres. Meer betekende niet beter. China stevende af op een demografische ramp. Het was absoluut noodzakelijk dat Mao zijn steun aan grote gezinnen liet varen en zijn landgenoten overhaalde aan gezinsplanning te doen. Ma wilde geen dwang, maar hij wilde wel een koerswijziging.

Ma dacht misschien dat zijn hoge leeftijd en partijloyaliteit hem zouden beschermen tegen de gevolgen van zijn brutale uitdaging van

de Grote Roerganger. Maar al gauw verschenen er links en rechts op de universiteit beschuldigende posters aan zijn adres. 'Ma Yinchu zegt dat mensen alleen monden hebben; hij ziet niet dat elke mond ook twee handen heeft,' stond erop. Troepen studenten molesteerden hem op de campus en in de pers werd hij een kapitalistische malthusiaan genoemd. Hij werd gedwongen af te treden en ging naar huis om stiekem te schrijven, in de hoop dat er een andere politieke wind zou gaan waaien. Maar nee. Halverwege de jaren 1960 kwam hij opnieuw onder vuur te liggen toen bendes Rode Gardisten tijdens de Culturele Revolutie door de straten trokken en intellectuelen molesteerden. Ma, die inmiddels tachtig was, raapte zijn papieren bij elkaar en verbrandde ze allemaal.

China is altijd een demografische kolos geweest. Duizenden jaren lang hebben de vruchtbare bodem en de rijstvelden van het land een grote bevolking onderhouden, waarvan de energie in toom werd gehouden door een allesomvattende confuciaanse leer van plicht en gehoorzaamheid. China telde in de geschiedenis vaak een derde van de wereldbevolking. Malthus omschreef China in het begin van de negentiende eeuw als 'het armste en meest ellendige van alle landen... volrijk in verhouding tot zijn middelen van bestaan dan enig ander in de wereld.' Het was een land waar herhaaldelijk weerkerende hongersnoden 'de krachtigste rem op de Chinese bevolking vormden'. Een eeuw later, in 1926, schreef de Amerikaanse geograaf Walter Mallory in zijn boek *China: Land of Famine* ('China: land van hongersnood') dat 'de vruchtbaarheid van die Chinezen zijn weerga niet kende.'

Het pre-communistische China werd in werkelijkheid helemaal niet gedreven door malthusiaanse krachten. Een landelijk systeem van graandistributie zorgde ervoor dat de hongersnoden meestal maar weinig slachtoffers maakten. Maar daarnaast waren de Chinezen meesters in het beheersen van hun vruchtbaarheid door middel van late huwelijken, lange zoogperioden, periodieke onthouding en de maar al te overheersende gevallen van kindermoord. Beslissingen om te trouwen en kinderen te krijgen 'werden grotendeels op het collectieve en niet op het individuele vlak genomen,' zeggen James Lee en Wang Feng van de Universiteit van Michigan. 'Door dergelijke demografische aanpassingen konden ze de welvaart handhaven, ondanks de grote bevolkingsomvang van China.'

Tegen de tijd van de communistische revolutie in 1949 was de bevolking al ongeveer een eeuw stabiel. Voor Mao – die zelf uit een

gezin van acht kwam en vader was van minstens tien kinderen, bij vier vrouwen verwekt – was dat een schande. Hij had de mentaliteit van een militair en zijn devies was, zoals ook een communistische leuze luidde: ‘Veel mensen maken sterk’. In 1960, net vier maanden na de toespraak van Ma en kort voor de Cubaanse raketcrisis, zei Mao tegen de Russische leider Nikita Chroestsjow: ‘Als de imperialisten een oorlog tegen ons beginnen, verliezen we misschien 300 miljoen mensen. En wat dan nog? Met de jaren maken we meer kinderen dan ooit tevoren.’

Zijn woord gestand doend had Mao de vruchtbaarheid aangewend voor de revolutionaire zaak door eerst anticonceptie te ontraden en vervolgens praktisch te verbieden. Hij noemde het moederschap een vaderlandslievende deugd. Die uitspraak deed hij in een tijd dat de socialistische successen in de gezondheidszorg de mensen ook langer in leven hielden. Het is tegenwoordig bon ton om af te geven op de verworvenheden van Mao’s communisten, maar ze waren buitengewoon succesvol in het verspreiden van antibiotica en vaccins onder de massa’s. In drie jaar tijd werden in China bijna een half miljard mensen tegen pokken ingeënt en werden driekwart miljoen vroedvrouwen getraind om steriel te werken. ‘Zieke kinderen die dreigden dood te gaan konden niet langer verborgen worden gehouden door arme ouders,’ zegt Jack Caldwell. De resultaten waren spectaculair. In de eerste acht jaar van Mao’s bewind steeg de levensverwachting in China van 35 naar 50 jaar.

Met een lager sterftecijfer en een hoger geboortecijfer werden niet alleen een verbijsterend aantal kinderen geboren, maar ze overleefden ook nog. Dat was het punt dat Ma zijn leider duidelijk had willen maken. Misschien kon alleen hij, met meer dan zeventig jaar ervaring, de omvang inzien van wat er stond te gebeuren. Maar Mao, verre van een stap terug te doen, had plannen om het platteland radicaal te hervormen zodat het de groeiende bevolking te eten kon geven. Hij reorganiseerde miljoenen boerenbedrijven in collectieven en besloot tegelijk een revolutie op het platteland te ontketenen. Hij dwong tientallen miljoenen boeren hun hakken neer te leggen, hun rijstvelden te verlaten en metaal te gaan delven en smelten.

Die industrialisatie met de blote hand, bekend als de Grote Sprong Voorwaarts, werd een ramp. Het meeste metaal dat uit de huisovens van de boeren kwam was bros en waardeloos. De verwaarloosde akkers verdorpen door droogte. Het weinige graan dat verbouwd werd ging naar de steden. Algauw heerste er hongersnood. De omvang van

de ramp werd pas bekend na Mao's dood in 1976. Een team Chinese demografen, bijeengebracht door Caldwell, ontdekte dat ongeveer in een jaar tijd over het hele land meer mensen dan gebruikelijk waren gestorven – 25 miljoen in totaal. Intussen werden er 20 miljoen kinderen minder dan normaal geboren – voor een deel niet verwekt, voor een deel geaborteerd en voor een deel ongetwijfeld bij de geboorte gedood. Een paar maanden lang stierven er in het China van Mao meer mensen dan er werden geboren. Het was waarschijnlijk de grootste hongersnood in de geschiedenis – en bijna volledig het product van een foute politiek. Er was niets malthusiaans aan.

De hongersnood had een grote wereldwijde impact. De jaarlijkse bevolkingsgroei zakte van 52 miljoen in 1958 tot 42 en 41 miljoen, waarna het cijfer in 1961 weer steeg tot 56 miljoen. Het effect was van korte duur. Binnen een paar jaar had China een nieuwe babyboom. Er werden in de rest van de jaren 1960 drie keer zoveel kinderen geboren als er mensen stierven.

China had, zoals Mao's plan was, een record aantal arbeidskrachten. Maar die moesten gevoed worden. De nieuwe gewassen van de groene revolutie, die na de hongersnood werden geïntroduceerd, hielpen daarbij. Maar in de jaren 1970 kwam er een nieuw pragmatisme in Beijing. Met het afnemen van Mao's invloed deed een nieuwe nationale bevolkingspolitiek zijn intrede. De leuze was: 'Later, Langer, Minder' – dat wil zeggen: trouw later en krijg minder kinderen met langere tussenpozen. Algauw kwamen er anticonceptieklinieken die vrouwen spiraaltjes en sterilisatie aanboden. De vruchtbaarheid begon te dalen, van zes kinderen per vrouw gedurende het grootste deel van de jaren 1960, tot minder dan drie aan het eind van de jaren 1970. In 1979 rehabiliteerde de nieuwe reformistische leider Deng Xiaoping een frêle Ma en maakte hem erector van zijn oude universiteit. Ma stierf in 1982, een maand voor zijn honderdste verjaardag.

In de twintig jaar dat Ma taboe was en de demografie van Mao wet, beleefde China de snelste bevolkingsgroei van zijn geschiedenis. Het inwonertal steeg van 583 miljoen in 1953 tot 700 miljoen tien jaar later, en in 1980 bereikte het de één miljard. Tegen de tijd dat de mandarijnen van het land beseften dat ze een verkeerde koers hadden gevaren, bedachten ze dat de vrijwillige maatregelen van onderwijs en voorlichting die Ma voorstelde, niet voldoende zouden zijn. Na de dood van Mao in 1976 kwamen bezoekers van de *International Planned Parenthood Federation* erachter dat de provinciale comités voor gezinsplanning quota hadden ingesteld voor het plaatsen van

spiraaltjes en voor sterilisaties. China, een land dat het heel moeilijk schijnt te vinden om mensen hun eigen leven te laten leiden, was van het ene uiterste naar het andere gegaan. Kort daarna startte Deng zijn éénkindpolitiek.

Je kunt betogen dat dit alleen maar een herstel was van de oude confuciaanse geboortebeperving in China. Maar in deze nieuwe, door de staat gecontroleerde vorm, kreeg elke stad, elke werkplek, elke gemeenschap, elke straat en elk echtpaar een maximum aantal kinderen toegewezen. De carrières, en soms de levens, van tientallen miljoenen ambtenaren, hoge én lage, hingen af van het behalen van die doelstellingen. Neuzen werden geteld, abortussen opgedrongen en zelfs menstruatiecycli werden in de gaten gehouden. Het was ook een regime dat zich bijna uitsluitend richtte op de vrouw. Slechts 13 procent van de Chinese anticonceptie betrof de man.

Na 30 jaar is de politiek nog steeds van kracht. Na verloop van tijd, en na grote woedeuitbarstingen van de boeren, is hij op sommige onderdelen aangepast. De éénkindregel wordt nog steeds strikt toegepast in de steden en geldt zonder pardon voor de werknemers van veel staatsbedrijven, maar op het platteland wordt vaak een tweede kind toegestaan als het eerste een meisje is, en aan echtparen die allebei enig kind zijn, wat natuurlijk steeds vaker voorkomt. Minderheidsgroepen zoals de Tibetanen mogen drie of soms meer kinderen krijgen. Slechts om en nabij een derde van de Chinese echtparen zijn tegenwoordig nog beperkt tot het krijgen van één kind.

Maar op sommige plaatsen, en in sommige perioden, was de éénkindpolitiek een wrede aangelegenheid. In september 1991 ging een Chinese schrijver die voor *The Independent* werkte mee met een 'nachtelijk jachtteam' om vrouwen op te sporen die illegaal zwanger waren geworden. 'Hun doel is om alle vrouwen die een tweede of latere kind verwachten te aborteren en vervolgens te steriliseren.' In één dorp vonden ze elf van die vrouwen, verklikt door de burens in ruil voor geld. Ze werden in hun pyjama's opgepakt, in dekens gewikkeld en naar een plaatselijk ziekenhuis gebracht, waar de verslaggever honderden vrouwen aantrof, van wie velen meer dan zes maanden zwanger waren, die op een kluitje op de gangen of in tenten zaten te wachten op hun abortus. Sommige vertelden aan de verslaggever dat ze opnieuw zwanger waren geworden omdat ze een zoon wilden. Een paar artsen voelden met de vrouwen mee en gaven de baby's die na een kunstmatig opgewekte bevalling nog leefden aan de moeders mee. Naast het ziekenhuis was een openbaar toilet. 'Ik ging er naar

binnen. Er was werkelijk geen plek waar je je voeten kon neerzetten. Het lag er vol met in bloed gedrenkt wc-papier. Achter het toilet stond een rij vuilnisbakken. De geaborteerde foetussen – sommige wel acht maanden oud – werden daarin gedumpt.’

In 2009 verschenen er berichten in de Chinese media dat baby's die geboren waren in strijd met de quota werden meegenomen door corrupte plaatselijke ambtenaren om aan buitenlandse echtparen te worden verkocht. Waarom kwamen de Chinezen niet in opstand, zoals de Indiërs tegen de excessen van Sanjay Gandhi in 1977 in opstand waren gekomen? Dat hebben ze bijwijlen ook gedaan. In mei 2007 waren er rellen in de zuidelijke provincie Guangxi. Een ambtenaar van het bureau voor volksplanning werd gedood en overheidsgebouwen werden in brand gestoken nadat plaatselijke bestuurders, op hun vingers getikt wegens het overschrijden van de quota, vrouwen hadden gedwongen tot late abortussen en honderden echtparen hadden beboet omdat ze te veel kinderen hadden. Maar zonder democratie halen plaatselijke opstanden meestal niets uit. De meeste mensen slikken het dat de staat kan bepalen hoeveel kinderen ze krijgen. En in tegenstelling tot India zorgt de Chinese staat ervoor dat de mensen hun dagelijkse levensbehoeften krijgen, dus worden de regels, zij het mopperend, in sterkere mate geaccepteerd.

Een niet minder interessante vraag is waarom de internationale gemeenschap achter de éénkindpolitiek is gaan staan. De historicus Matthew Connelly haalde een memo boven water dat al in januari 1980 door de IPPF was geschreven over de Chinese medewerkers van de dienst voor geboortebeperking die daar destijds opgeleid werden. Gewaarschuwd werd dat ze zich, als ze eenmaal terug waren in China, bezig zouden gaan houden met ‘gedwongen gezinsplanning, moord op levensvatbare foetussen’. In het memo stond dat als het schandaal bekend zou worden, ‘het erg moeilijk te verdedigen zal zijn’. Het memo werd angstvallig genegeerd. De IPPF bleef onverstoorbaar critici verzekeren dat de Chinese éénkindpolitiek ‘de eigen keuze van de mensen’ was, ook al luidde het reglement in ten minste één provincie dat ‘onder geen beding de geboorte van een derde kind is toegestaan.’

Gedurende al die tijd bleef China geld en steun ontvangen van het UNFPA. Het officiële beleid van de VN was dat gezinsplanning ‘vrij en verantwoordelijk’ diende te zijn. Maar het ‘vrije’ scheen onder het tapijt te zijn geveegd. Toen demografen van de Amerikaanse *National Research Council* berichtten over massale razzia's onder vrouwen om

ze te aborteren, zei de vertegenwoordiger van de geldschieter in Beijing eenvoudig dat het Chinese programma 'de enige keus was voor een land met zo'n grote bevolking'.

De meest uitgesproken steun van het UNFPA aan China kwam in september 1983, toen het zijn *World Population Prize* toekende aan de Chinese minister voor gezinsplanning, Qian Xinzhong. De in Moskou opgeleide voormalige generaal-majoor van het Volks Bevrijdings Leger nam zijn prijs in New York in ontvangst, waar secretaris-generaal Javier Pérez de Cuellar zijn 'diepe waardering' uitsprak voor de manier waarop Qian 'de noodzakelijke middelen had ingezet om een bevolkingspolitiek op grote schaal uit te voeren'. Qian moest zijn prijs wel delen, met Indira Gandhi die een paar jaar eerder de leiding had gehad van dat andere mensenrechtenschandaal in de annalen van de moderne bevolkingscontrole.

De affaire kreeg een bizar staartje toen de Britse minister van ontwikkelingshulp, barones Linda Chalker, jaren later op een vraag in het parlement antwoordde dat de Chinese regering '100.000 dollar had bijgedragen aan de prijs van het UNFPA in 1983'. Dus ze hadden zelf de prijs voor hun eigen minister betaald. Er zat een luchtje aan.

Veel Aziatische landen lieten zich destijds door China en de VN leiden. Zuid-Korea voerde een éénkindnorm in. In 1983 begon Singapore arme Maleise vrouwen te betalen als ze zich lieten steriliseren. Ook Bangladesh ging overstag.

Toen de Amerikaanse feministe en academica Betsy Hartmann in 1975 op het platteland van Bangladesh woonde hadden de ambtenaren van de dienst voor gezinsplanning geweigerd anticonceptiemiddelen te verstrekken aan arme dorpsvrouwen. Maar in 1984 werden spiraaltjes en sterilisatie opgedrongen aan onwillige slachtoffers. In het district Mymensingh in Noord-Bangladesh laadde het leger vrouwen in trucks en bracht ze naar centra waar ze een verklaring moesten tekenen dat ze zich vrijwillig hadden laten steriliseren. In verschillende provincies was sterilisatie een voorwaarde om in aanmerking te komen voor voedselhulp. Er werden een kwart miljoen operaties uitgevoerd in de zomer van 1984, in de maanden vlak voor de oogst, wanneer de meeste honger werd geleden. Dat tempo lag tien keer hoger dan ooit tevoren.

De regering van Bangladesh, destijds ondervraagd over die wanpraktijken, gaf de schuld aan overijverige ambtenaren. Dat klinkt als een doofpot. Later bleek dat een paar maanden tevoren de Wereld

Bank, het UNFPA en USAID, het onder elkaar eens waren geworden dat de bevolking van Bangladesh 'drastisch' verminderd diende te worden. Ze wilden een nationale raad voor bevolkingscontrole oprichten met 'noodtoestand-bevoegdheden' en bezoeken aan de dorpen 'van hoge regeringsvertegenwoordigers en militairen' om de boodschap erin te hameren. De Wereld Bank stuurde vervolgens een brief aan de minister in Dhakar, waarin gevraagd werd om 'de noodzakelijke maatregelen te plannen, zodat de overeengekomen bevolkingsdoelen kunnen worden gehaald.'

Voor het geval er ministers waren die nog twijfelden over wat er moest gebeuren, schreef de plaatselijke vertegenwoordiger van het UNFPA, Walter Holzhausen, aan zijn superieuren dat 'de meeste donororganisaties hier grote bewondering hebben voor de prestaties van de Chinezen, een succesverhaal dat mogelijk is gemaakt door massale directe en indirecte dwang'. Het handjeklap is adembenevend. Dat alles was weken vóór de Wereld Bevolkings Conferentie van 1984 in Mexico-Stad, waar Holzhausens baas bij het UNFPA, Rafael Salas, tegen journalisten zei dat 'de VN het aan de afzonderlijke landen overlaat om over kwesties van mensenrechten te beslissen.'

De topdemografen stonden erbij en keken ernaar. In de aanloop naar de conferentie van 1984 schreef de Canadees Nathan Keyfitz goedkeurend in *Scientific American* over China's 'hoogst intrigerende demografisch experiment'. Alle vrouwen die zich hadden laten aborteren of steriliseren hadden recht op twee weken betaalde vakantie, zei hij, en echtparen die toestemden om maar één kind te nemen, kregen gratis medische verzorging en betere huisvesting. Het was allemaal overreding, er kwam geen dwang aan te pas, leek het. Net zoals in het geval van India was Caldwell de enige uitzondering. Hij zei op een bijeenkomst in Mexico-Stad: 'Ik geloof in de rechten van het individu. Ik geloof niet in dwangmaatregelen. Ik zou anders gestemd hebben dan het comité over Qian Xinzhong.'

Maar terwijl de meeste bevolkingsplanners in de wereld zich haastten om de harde politiek van China te verdedigen, kregen de politici in Beijing zo hun bedenkingen. De machtige Pan-Chinese Vrouwen Federatie keerde zich tegen een politiek, zo betoogden ze, die vrouwen aanmoedigde pasgeboren dochters te doden zodat ze opnieuw zwanger konden worden en misschien een jongetje krijgen. Kort na zijn terugkeer uit New York met zijn gouden medaille en een cheque ter waarde van 12.500 dollar, werd Qian geruisloos van zijn post ontheven, en daarna kregen echtparen op het platteland in veel

streken verlof om, als het eerste kind een meisje was, het nog een keer te proberen voor een jongetje. Niet dankzij de vn.

Je zou denken dat de draconische maatregelen die de communistische leiders namen gebaseerd waren op diepgaande kennis. Niets daarvan. Net zoals niemand zich in de jaren 1950 had gerealiseerd hoe snel de bevolking van China toenam, zo realiseerde niemand zich later hoe snel de vruchtbaarheid zou afnemen. Uit volkstellingen blijkt dat het vruchtbaarheidscijfer in 1991 kelderde naar 1,65 en naar 1,22 in 2000. Zhongwei Zhao, een Chinese demograaf die inmiddels aan de Nationale Universiteit van Australië verbonden is, zegt dat de autoriteiten in Beijing denken dat de mensen baby's verzwijgen, vooral meisjes. Daarom houden zij, en de vn, het vruchtbaarheidscijfer nog op 1,80. Maar Zhongwei heeft een kruiscontrole verricht van de volkstellingen en die wijst erop dat het vruchtbaarheidscijfer echt zo laag is als de volkstellingen aangeven. 'Het zal wel even duren voor ze toegeven dat ze een fout hebben gemaakt,' zegt hij.

Nog iets anders wordt duidelijk. De overheidspolitiek maakt niet veel verschil meer voor het aantal kinderen dat de meeste Chinezen krijgen. De staat doet nog steeds gemene dingen, maar ze zijn niet meer nodig – als ze dat al ooit waren – om de vruchtbaarheid laag te houden. Zhongwei zegt dat in een aantal gebieden waar echtparen sinds het midden van de jaren 1980 toestemming hebben om twee kinderen te krijgen, het vruchtbaarheidscijfer lager blijft dan in de gebieden waar maar één kind is toegestaan.

In grote provincies zoals Guangdong en Liaoning hebben de vrouwen gemiddeld *minder* dan één kind. Volgens de volkstelling van 2000 kregen de vrouwen in Shanghai gemiddeld 0,7 kinderen. Xiangyang, een district van de stad Jiamusi dicht bij de Russische grens, heeft een vruchtbaarheidscijfer van 0,41, het laagste in de wereld. Het district Heping in Tianjin zit op 0,43 en het district Mawei in Fuzhou op 0,46. Die cijfers zijn misschien vertekend vanwege migratiearbeiders wier kinderen voor de volkstelling in hun thuisdorpen worden geregistreerd. Maar het feit blijft, zegt Zhongwei, dat 'in al die steden een politiek van één kind geldt, maar dat veel vrouwen helemaal geen kinderen krijgen.' In de zomer van 2009 kondigde het bestuur van Shanghai aan dat de éénkindpolitiek voorbij was. Nu is in Shanghai twee kinderen het officiële ideaal. Maar het lijkt erop dat de meeste echtparen geen haast hebben om van die nieuwe vrijheid gebruik te maken.

Wellicht het beste bewijs dat de Chinezen de gewoonte om veel kinderen te krijgen hebben opgegeven wordt geleverd door de kolonies Chinezen buiten China. In heel Azië stemmen etnisch Chinese vrouwen die nooit onder het juk van Beijing hebben gezeten met hun baarmoeder. In Singapore krijgen de Chinese vrouwen minder dan 1,1 kind, half zoveel als Maleise vrouwen daar. Hetzelfde in Taiwan. Het interessantst is misschien Hong Kong, de Chinese stadstaat die lang door Groot-Brittannië is geregeerd. Op de dag dat prins Charles de kolonie teruggaf aan China was het vruchtbaarheidscijfer er 1,1.

Zal de éénkindpolitiek landelijk worden opgeheven zoals in Shanghai? Tijdens de aanloop naar de Olympische Spelen van Beijing in 2008 zei een ambtenaar van de Nationale Commissie voor Bevolkings- en Gezinsplanning dat de regering het overwoog. 'We willen geleidelijk aan af van de controle. Dit is echt een belangrijke kwestie geworden onder beleidsmakers.' Later nam Zhongwei deel aan een bijeenkomst in China waar 'alle demografen zeiden dat het tijd werd om het officiële beleid te veranderen'. Voor beleidsmakers is opgeven van controle iets tegenintuïtiefs. Maar de meeste Chinawatchers denken dat het zal gebeuren – misschien wel voordat dit boek uitkomt.

De Chinese bevolking, momenteel 1,3 miljard zielen, zal nog wel even blijven toenemen, omdat de kinderen van Mao's babyboom nu pas aan het eind van hun vruchtbare periode komen. In weerwil van bijna drie decennia van éénkindpolitiek bereikt het aantal kinderen dat de volwassen leeftijd bereikt nu pas zijn piek. De impuls daarvan zal de Chinese bevolking nog wel pakweg een decennium omhoog stuwen. De meesten schatten dat de piek rond de 1,4 miljard zal komen te liggen. Maar daarna zal het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd sterk dalen en zal die grote krachtcentrale van de mensheid – die Voorzitter Mao waarschijnlijk als de kroon op zijn werk beschouwde – kleiner worden. Na de *boom* de *bust*.